

„A NÉPPEL TŰZÖN-VÍZEN ÁT!”

NEMZETŐRJELVÉNY

—

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA A NEMZETŐRSÉGRŐL, 2013

„A NÉPPEL TŰZÖN-VÍZEN ÁT!”

NEMZETŐRJELVÉNY

-

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

A NEMZETŐRSÉGRŐL, 2013

Budapest (Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa)
2014.

A konferencia fővédnöke:
Áder János, Magyarország köztársasági elnöke

A kötetet szerkesztette:

Bokodi-Oláh Gergely

© Szerzők
© 1956 NHT

ISBN 978-963-89929-0-1

Felelős kiadó: Válóczy István nyá. mk. dandártábornok
A kötetet lektorálta: Szecsey István
A címben szereplő idézet Petőfi Sándor: A XIX. század költői c. verséből
származik.

A konferenciát a Honvédelmi Minisztérium támogatta.

Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa
(1956 NHT)
1438 Budapest Pf. 430.
nemzetorjelveny@gmail.com
www.nemzetorjelveny.hu

TARTALOM

Előszó (<i>Bokodi-Oláh Gergely</i>)	4
A konferencia programja	6
Rövidítések	8
<i>Süli Attila</i> : Erdély nemzetőrségének szervezése és működése 1848-49-ben	9
<i>Csurgai Horváth József</i> : Székesfehérvár és Fejér megye, 1956 – kitekintéssel a nemzetőrségre c. előadásának összefoglalója	18
<i>Galambos István</i> : Nemzetőrök Veszprém megyében 1956-ban	22
<i>Somlai Katalin</i> : Békés megye, 1956 - Kitekintéssel a nemzetőrségre	31
<i>Fekete István</i> : A katonák szerepe a szolnoki '56-os eseményekben	45
<i>Filep Tibor</i> : Az 1956-os forradalmi események Hajdú-Biharban, a katonák és a nemzetőrök szerepe	58

ELŐSZÓ

Az olvasó a 2013. május 28-án, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban tartott, Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa által rendezett konferencia előadásainak anyagát tartja a kezében.

Szervezetünk Király Béla, egyesületünk alapítója kezdeményezésére 2009-ben rendezett először konferenciát a témában, hogy az egyesület hagyományápoló tevékenységét tudományos igényességgel valósíthassuk meg.

Célunkat, hogy az 1956-tal és a nemzetőrséggel foglalkozó történészeknek, helytörténészeknek, levéltárosoknak, meghívásos alapon évente lehetőséget biztosítsunk, hogy kutatási eredményeiket a közönség, elsősorban pedig az egykori nemzetőrök elé tárják, immár ötödik éve teljesítjük.

Az elmúlt öt év konferenciái során az országos kitekintéssel bíró előadások mellett immár elmondható, valamennyi megyéből sikerült legalább egy előadót megnyerni. Rendezvényeink alkalmat biztosítottak arra is, hogy az egykori résztvevők, és a témával foglalkozó történészek találkozzanak egymással, megismerjék egymás nézőpontjait. Az előadások közt külön erre a célra rendelkezésre álló időben mindig akadt hozzászóló, aki saját személyes élményével egészítette ki a hallottakat.

Köszönetünket fejezzük ki Áder János köztársasági elnöknek, hogy elvállalta a konferencia fővédnökségét. Köszönjük Szelke-Tulipán Éva PhD, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum történészének, hogy levezető elnökként szerepet vállalt a rendezvény lebonyolításában. Köszönjük dr. Kovács Vilmos ezredesnek, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokának, hogy helyet biztosított a rendezvénynek. Köszönjük az előadóknak, hogy vállalták a felkérést, valamint köszönet illeti az egyesület tagságát, akik nagy számban vettek részt az eseményen, és hozzászólásaikkal gazdagították azt.

A kiadvány célja, hogy hozzájáruljon a történelmi időkben magának dicsőséget szerzett, hazájukért számos megpróbáltatást vállaló nemzetőrök jobb megismeréséhez.

Ezzel a kötettel is emléket állítunk az 1956-os forradalom és szabadságharc egyik meghatározó csoportjának, intézményének, valamint így

járulunk hozzá ahhoz, hogy az egykori nemzetőrök elfoglalhassák méltó helyüket a magyar történelemnek ezen meghatározó pillanatában.

Budapest, 2013. szeptember 4.

Bokodi-Oláh Gergely

NEMZETŐRJELVÉNY – TUDOMÁNYOS KONFERENCIA A NEMZETŐRSÉGRŐL

Időpont: 2013. május 28. 09:00-12:00

Helyszín: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Díszterem

Cím: 1014 Budapest Kapisztrán tér 2-4.

Szervező: Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa

Fővédnök: **Áder János** Magyarország köztársasági elnöke

Levezető elnök: **Szelke-Tulipán Éva** PhD Hadtörténeti Intézet és Múzeum
történész

A megjelenteket köszönti: Dr. **Horváth Csaba** alezredes Hadtörténeti Intézet
és Múzeum parancsnok-helyettes, **Válóczy István** nyá. mk. dandártábornok,
az egyesület elnöke

PROGRAM

Dr. **Süli Attila** őrnagy Hadtörténeti Intézet és Múzeum történész: **Erdély
nemzetőrei az 1848-49-es forradalom és szabadságharcban**

Csurgai Horváth József Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára
igazgató: **Székesfehérvár és Fejér megye, 1956 – kitekintéssel a
nemzetőrségre**

Galambos István Pázmány Péter Katolikus Egyetem doktorandusz
történész: **Nemzetőrök Veszprém megyében 1956-ban**

kérdések, hozzászólások az elhangzottakhoz
kávészünet

Somlai Katalin 1956-os Intézet történész: **Békés megye, 1956 –
kitekintéssel a nemzetőrségre**

Fekete István nyá. ezredes helytörténész: **A katonák szerepe a szolnoki
'56-os eseményekben**

Filep Tibor újságíró, történész: **Az 1956-os események Hajdú-Biharban,
különös tekintettel a nemzetőrségre**

kérdések, hozzászólások az elhangzottakhoz

RÖVIDÍTÉSEK

ÁBTL – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
Barnevál - Baromfiértékesítő Nemzeti Vállalat
BM – Belügyminisztérium
FISZ - Forradalmi Ifjúsági Szövetség
GÖCS – Magyar Gördülőcsapágy Művek
HL – Hadtörténelmi Levéltár
KLTE – Kossuth Lajos Tudományegyetem
MDP – Magyar Dolgozók Pártja
MEFESZ – Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége
MÖHOSZ - Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség
MSZMP – Magyar Szocialista Munkáspárt
MTA – Magyar Tudományos Akadémia
OL - Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
OLLEP - Országos Légierő és Légvédelmi Parancsnokság
ő. e. – őrzési egység
PB - pártbizottság
PSZH – páncélozott harcjármű
SZKP – Szovjet Kommunista Párt
VB – végrehajtó bizottság
VeML – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

Süli Attila

Erdély nemzetőrségének szervezése és működése 1848-49-ben¹

Az erdélyi nemzetőrség 1848-ban

Magyarország és Erdély uniójának gyakorlati megvalósulása egy több, mint 150 éves hatalomgyakorlási rendszert rendített meg. A nagyfejedelemségben 1848. május végéig a végrehajtó hatalmat a Kolozsváron székelő erdélyi főkormánysház (gubernium) gyakorolta, a korlátozott törvényhozói jogkört pedig a három kiváltságos nemzet (magyar nemesség, székely és szász székely) képviselőiből időközönként összehívott erdélyi országgyűlés. A politikai hatalom gyakorlása és a tartomány etnikai viszonyai azonban nem fedték egymást, mivel a többségi román nemzetet a kormányzásból teljesen kizárták.²

A nemzetőrség jogi hátterét Magyarországon az áprilisi törvények teremtették meg. A magyar kormányzat hatásköre Erdélyre azonban még két hónapig nem terjedt ki, mivel az erdélyi országgyűlésnek is meg kellett alkotnia a maga uniós jogszabályát.³ Ennek ellenére az anyaországi példák felbuzdulva Erdélyben is megfogalmazódott azon igény, hogy az egyes törvényhatóságok nemzetőrségeket állítsanak fel. A pesti március 15-i események hatására 1848. március 21-én, Kolozsváron tartott népgyűlésen Méhes Sámuel református lelkész és országgyűlési követ javasolta, hogy a szabad királyi város közönsége azonnal állítsa fel a nemzetőrségét.⁴

A fenti példán felbuzdulva az erdélyi vármegyékben és városokban is megkezdődött a nemzetőrségek alakulása. Ezeket a szerveződések a gubernium felügyelte, és a magyarországi követelményeket, vagyis a vonatkozó jogszabályok előírásait próbálta meg alkalmazni. A magyar kormány a kezdetektől támogatta a főkormánysház ez irányú tevékenységét.

¹ Jelen dolgozat az MTA BO/00002/12. számú Bolyai János Kutatói Ösztöndíjának támogatásával készült el. Itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek a tanulmányom elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségéért.

² 1848. május 29-én az uralkodó a nádor hatáskörét kiterjesztette Erdélyre is. URBÁN Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. Budapest (Argumentum) 2007. 190.; 1848. május 31-én az erdélyi országgyűlés is elfogadta az uniót, amely rövidesen királyi szentesítést is nyert. KÖVÁRI László: *Erdély története 1848-49-ben*. Pest (Emich) 1861. [továbbiakban: KÖVÁRI 1861] 42-47.

³ Erre csak a május 31-én, Kolozsváron összeülő országgyűlésen került sor. KÖVÁRI 1861: 47.

⁴ KÖVÁRI 1861: 7.

Összességében elmondhatjuk, hogy szervezés a szabad királyi, illetve a nemes- és bányavárosok többségében kedvező visszhangra talált, ugyanakkor a román többségű vármegyékben elsősorban a magyar birtokosok és tisztségviselők voltak érdekeltek a nemzetőrségek létrehozásában. A vegyes lakosságú városokban, kezdetben a különböző nemzetiségű polgárok még közösen alakítottak nemzetőr csapatokat, amelyek általában a nyár folyamán kettészakadtak. A székely székek közül Csíkban és Háromszékben nagyban nehezítette a szervezést a határőrtisztek ellenállása, akik félték alakulataik felbomlásától. Maros- és Udvarhelyszékben pedig az összeírást megtagadók ellen rögtönítélő bíraskodást vezettek be. Júniustól az erdélyi nemzetőrségek felügyeletét átvette a magyar kormány, pontosabban annak teljhatalmú képviselője, báró Vay Miklós királyi biztos. Az egyes települések alakulatainak felfegyverzése vagy a gyulafehérvári raktárból kiutalt, többnyire kovás puskákkal, vagy egyéni beszerzések útján történt. Egy augusztus eleji kimutatás szerint a megyékben és városokban 8269, a székely székekben 27732, a szász székekben 180 magyar nemzetőr volt. A fő gondot az jelentette, hogy kevés lőfegyver állt rendelkezésre. Az alakulatok kiképzését kiszolgált, vagy aktív tisztek és altisztek végezték. A legjobban felszerelt és kiképzett az 1400 fős kolozsvári nemzetőrség volt, amelynek lovas és vadászszázada is volt.⁵

Az 1848-ban az erdélyi vármegyékben, szabad királyi városokban és székely székekben alakított nemzetőrségek tisztikarából az általunk feltárt forrásokból és Bona Gábor kutatásai alapján 299 nemzetőr tiszt nevét sikerült fellelnünk, származását és életútját azonban mindössze 204 főnek ismerjük. Az alábbi táblázatban a nemzetőrtisztek társadalmi tagozódását vázoljuk fel.

Társadalmi helyzet	Létszám	Százalékos arány
Főnemes birtokos	15	7,3 %
Kőznemes birtokos	47	23 %
Városi tisztviselő, polgár	18	9 %
Értelmiségi	37	18,1 %
Főkörmányszéki tisztviselő	18	9%

⁵ SÜLI Attila: *A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban*. Sepsiszentgyörgy (Charta) 2011. [továbbiakban: SÜLI 2011] 7-111.

Megyei, széki tisztviselő	24	11,7 %
Bányatisztviselő	9	4,8 %
Uradalmi tisztviselő	3	1,5 %
Kilépett, nyugalmazott tiszt	15	7 %
Kilépett, nyugalmazott altiszt	13	6,3 %
Katolikus pap	3	1,5 %
Református lelkész	1	0,4 %
Egyéb	1	0,4%

Természetesen az egyes kategóriák között vannak átfedések, hiszen számos birtokos nemes között találunk kilépett vagy nyugalmazott tisztet, illetve megyei vagy városi tisztviselőt. Bár az általunk vizsgált kör nem teljes, bizonyos tendenciákat mégis reprezentál. A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az egyes nemzetőrségek szervezésében a középnemes birtokosok és az értelmiségiek vállalták a sereghajtó szerepet. A főnemesek 10 százalékos aránya azt bizonyítja, hogy az erdélyi arisztokrácia egy része elkötelezett híve volt a polgári átalakulásnak és a két országrész uniójának.

A törvényhatóságok nemzetőr alakulatainak személyi állományáról nagyon keveset tudunk. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy az intézmény a birtokosok és a városi polgárok részéről kapott nagyobb támogatottságot, míg a többi társadalmi kategória részéről mindig ott volt a félelem, hogy ez által katonáskodásra kényszerítik őket.

A szászok és románok – márpedig korszakunkban Erdély népességének kétharmadát ők adták – vagy elzárkóztak a belépéstől, vagy külön egységeket szerveztek, melyek a magyar kormányzat fennhatóságát nem ismerték el.⁶

Noha a magyar nemzetőrségek létszáma nem volt elenyésző, a nemzetőri erőket csak bizonyos korlátok között lehetett alkalmazni. Bár a megyei nemzetőrségek az ősszel többször sikeresen szálltak szembe a román felkelőkkel, a császári soralakulatokkal szemben esélytelenek voltak. A nemzetőrség - hasonlóan a magyarországi tapasztalatokhoz - tartós harctéri szolgálatra alkalmatlan volt.

⁶ SÜLI 2011: 109-110.

Az október közepétől meginduló, koncentrált császári támadás idején a magyar reguláris erők szét voltak szórva a törvényhatóságokban. Kolozsváron egy honvédsászlóalj és három század huszár, illetve október végétől egy három- és egy hatfontos üteg állomásozott. Az 1848. október 16-án, az agyagfalvi gyűlésen felállított székely tábor kötelékében harcolt két határőrsászlóalj, egy honvédsászlóalj és három huszárszázad, illetve nagyszámú népfelkelő. Erdély magyar nemzetőrségei és népfelkelései a sorkatonasággal szemben nem képviseltek komoly erőt. Ráadásul a magyar alakulatok felszereltsége és kiképzettsége messze alatta maradt a császári csapatokénak. Így a magyar nemzetőrségek többségét a császári és királyi soralakulatok, illetve a román és szász népfelkelők lefegyverezték.⁷

Az erdélyi nemzetőrségek újjászervezése 1849-ben

1848 novemberében az Országos Honvédelmi Bizottmány erősítéseket küldött a Partiumba szorult erdélyi magyar csapatok támogatására. Egyben új parancsnokot is állítottak az erdélyi magyar hadtest élére Józef Bem⁸ lengyel származású tábornok személyében. A magyar ellentámadás 1848. december 20-án indult meg, ennek következtében Észak-Erdély rövidesen magyar kézre jutott. Ezután Bem a Székelyföld felé folytatta az előnyomulását és 1849. január 12-én elfoglalta Marosvásárhelyt, majd január 17-én, a gálfalvi-szőkefalvi ütközetben megverte báró Anton Puchner altábornagy, erdélyi főhadparancsnok hadtestét.

Bem győzelmei révén jelentős területek kerültek vissza magyar közigazgatás alá, az országrész élére az Országos Honvédelmi Bizottmány Beöthy Ödön Bihar megyei főispánt állította, aki január 2-án vette át új hivatalát. Beöthy országos teljhatalmú biztosként a felszabadult törvényhatóságok élére kormánybiztosokat állított. Az ő elsődleges feladatuk a román felkelés által felbomlott közigazgatás helyreállítása, a rablott javak visszaszerzése, a román felkelők lefegyverzése, és a vétkesek kézre kerítése volt. Utóbbi nem bizonyult könnyű feladatnak, mivel a visszafoglalt területeken megfelelő számú katonai és rendőri erő nem állt rendelkezésre. A

⁷ HEYDTE, August: *Der Winter-Feldzug des Revolutionskrieges in den Jahren 1848 und 1849*. Leipzig (Schräg) 1863² 109., 138.; GYALÓKAY Jenő: *Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása 1849. januárius 31 – március 28*. Budapest (Akadémiai) 1931. 10-11.

⁸ BONA Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848-49. évi szabadságharcban*. Budapest (Heraldika) 2000³ [továbbiakban: BONA 2000] 145-147.

helyzetben Beöthy úgy próbált javítani, hogy január 6-án rendeletben szólította fel Erdély lakóit szabad-, és vadászcsapatok létrehozására, illetve az azokba való belépésre. Az utóbbiak négy hónapra alakultak, vállalva azt, hogy szükség esetén a törvényhatóságaik határain túl is bevethetők. Elsődleges feladatuk a román felkelők lefegyverzése, és a rablott javak visszaszerzése volt. Bár a szabad-, és vadászcsapatokba számos esetben léptek be nemzetőrök, ezek az alakulatok jellegükből adódóan nem tekinthetők a nemzetőrség részének.⁹

A forrásokban számos esetben nemzetőr alakulatként szerepel a Tolnay Gábor őrnagy szervezte maroszséki és a báró Kemény Farkas őrnagy vezette, Alsó-Fehér megyei, Torda megyei, aranyosszéki, és kolozsvári nemzetőrökből szervezett önkéntes nemzetőri zászlóalj. A későbbiek folyamán mindkét egység regularizálódott.¹⁰

Az 1849-ben, a XXII. törvénycikk előírásai szerint újjászervezett erdélyi nemzetőrségek története

Bár a jogszabály előírásai nem határoztak meg etnikai kritériumokat a kötelező nemzetőri szolgálat vállalásáról, a magyar kormányzat vonakodott attól, hogy a szász és a román lakosság soraiból nemzetőrskéket szervezzon, mivel az utóbbiak számos esetben harcoltak, vagy még harcot folytattak a magyar csapatokkal szemben. Így csak a magyarlakta területeken szervezték újjá a nemzetőrskéket, azonban a reguláris alakulatok és a szabadcsapatok elsőbbséget élveztek, mivel a nemzetőrség bevethetősége korlátozott volt. Tekintettel arra, hogy a honvédszászlóaljak is fegyverhiányban szenvedtek, központi készletből történő felfegyverzésről 1849-ben szó sem lehetett.¹¹ Ez annak ellenére igaz, hogy a nemzetőrség kötelező újjászervezését Csány

⁹ HERMANN Róbert: *1848-1849. A szabadságharc hadtörténete*. Budapest (Korona) 2001. 178-179., 211-213.; Beöthy Ödönre ld.: HEGYESI Márton: Beöthy Ödön. *Hazánk* 1885. 483-495.); Beöthy 1849. január 6-án kelt rendeletét közli: KÖVÁRI László (szerk.): *Okmánytár az 1848-49-ki erdélyi eseményekhez*. Kolozsvár (Demjén) 1861. 144-145.

¹⁰ Tolnay Gáborra ld.: BONA 2000: 682.; báró Kemény Farkasra ld.: BONA 2000: 432-433.

¹¹ SÜLI 2011: 344.; A szász és román nemzetőrség újjászervezésével kapcsolatos álláspontra ld.: Magyar Országos Levéltár Berde Mózes kormánybiztosi iratai. F.247. 1. csomag 1565/1849. Csány László levele Berde Mózes Szeben vidéki kormánybiztoshoz. Kolozsvár, 1849. április 14.; A fegyverhiányra pl. ld.: HL VII. 203. Csány-levéltár. Mikrofilm. 3764/849. Szent-Iványi Károly országos teljhatalmú biztos levele Ugron István Torda megyei és aranyosszéki kormánybiztoshoz. Kolozsvár, 1849. június 1. Kifejti, hogy még a honvédszászlóaljak sincsenek teljesen felfegyverezve, így a megyei nemzetőrskégek részére nem tud fegyvert biztosítani.

László országos teljhatalmú biztos határozta meg április 10-én kelt rendeletében a törvényhatóságok számára. E szerint a 18-50 év közötti korosztályból azon egyének, akik nincsenek reguláris alakulatokhoz besorozva, kötelesek a szolgálatot ellátni. Kivételt képeztek az egyházi szolgálatban állók, törvényhatósági tisztviselők, a büntetés alatt állók, és a cselédek. A századok létszáma legfeljebb 200 fő lehet, azokból pedig zászlóaljakat kellett szervezni. Létszámhiány esetén több település is alakíthatott egy századot. A nemzetőrség működését a hadügyminisztérium vonatkozó rendeletei szabályozták.¹²

1849 elején csak néhány törvényhatóságban alakult újra a nemzetőrség. Ezek közé tartozott Kolozsvár, Kolozs megye kalotaszegi települései, Torda megye, és Aranyosszék.

A legnagyobb létszámú nemzetőr alakulatok 1849 tavaszától a Székelyföldön jöttek létre. Így nem tekinthető véletlennek, hogy a székely hadosztályparancsnokság 1849 tavaszán kidolgozta a székely nemzetőrök egyenruházatának szabályzatát. E szerint a gyalogos nemzetőrök viselete az alábbiakból állt: zöld zsinórral szegélyezett csizma, fehér harisnya gömbölyű zöld zsinórral, préselt fekete posztóból készült magyarka fekete nyakkendővel, és fekete kalap. A lovas nemzetőrökké fekete zsinórral szegélyezett csizmából, fekete harisnya veres zsinórral, szürke posztóból készült magyarka, szürke nyakkendő, és szürke csákó. A tervezet szerint a nemzetőröknek az egyenruhájukról saját költségen kellett gondoskodniuk, így az elképzelés többnyire idea maradt.¹³

¹² PÁL-ANTAL Sándor (szerk.): *Marosszék és Marosvásárhely az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején*. Székelyudvarhely (Haáz Rezső Alapítvány) 2001. 427. Rendelet a törvényhatóságok főtisztjeihez. Csány László országos teljhatalmú biztos. Kolozsvár, 1849. április 10.; HERMANN Róbert (szerk.): Csány László kormánybiztosi iratai 1848-49 II. *Zalai gyűjtemény* 44. Zalaegerszeg (Zala Megyei Levéltár) 1998. 251.; A székelyföldi nemzetőrsegek újjászervezésére Csány 1849. április 20-án külön rendeletben utasította Gál Sándor ezredest. MÁRKI Sándor: Csány László Erdélyben. I. *Erdélyi Múzeum* 1897/8. 425-443.; MÁRKI Sándor: Csány László Erdélyben. II. *Erdélyi Múzeum* 1897/9. 491-504., 441.

¹³ MTA Könyvtára, Kézirattár. Csány László levéltára. Másolatok. Az aradi Csány-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január–június közötti iratairól készült másolatok. Ms 4925. 1375.

Összegzés - Eredmények és hiányosságok 1849-ben¹⁴

Az erdélyi nemzetőrsegek újjászervezése 1849-ben nagyon lassú és nehézkes folyamat volt. Ennek több oka volt. Egyrészt a fegyverhiány, másrészt a magyar kormányzat a reguláris alakulatok szervezését és felszerelését tekintette elsődleges feladatának. Emellett még a szabad- és vadászcsapatok is prioritást élveztek a nemzetőrséggel szemben, mivel az előbbiek tartós (négyhónapos) szolgálatot vállaltak, emellett a törvényhatóságukon kívül is be lehetett vetni őket.

A nemzetőrsegeket elsősorban a magyar lakosságú törvényhatóságokban és városokban állították fel. Olyan megyékben, vagy székekben, ahol a román lakosság többségben volt, többnyire csak a magyar lakosságot kötelezték nemzetőri szolgálatra.

A nemzetőrsegek többsége – a gyenge fegyverzet miatt – rendfenntartó és hátországbeli feladatokat látott el (pl. szállítmányok kíséréte, futár- vagy postaszolgálat).

Az utóbbi alól kivételt képeznek a székelyföldi nemzetőrsegek, amelyeknek szerepet szántak az orosz intervenció elhárításában, ezért Gál Sándor ezredes, székelyföldi hadosztályparancsnok elrendelte a mozgósításukat, és egy részüknek a táborba vonulást is. Tevékenységüket Egyed Ákos, a korszak neves kutatója így értékelte: „*Az eredmény az lett, hogy a nemzetőrségi alakulatok sehol sem nyújtottak komoly segítséget a védelemnek.*” A megállapítás igazságát nem lehet vitatni, ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a székely nemzetőrök kiképzettsége gyenge volt, és többségük nem rendelkezett lőfegyverrel.¹⁵

Az egyes alakulatok tisztikarát csak hiányosan ismerjük. A 47 általunk ismert tisztből csak 24-ről rendelkezünk bővebb információval. Nemzetiségüket tekintve két kivétellel magyarok voltak. Társadalmi helyzetüket vizsgálva 4 főnemes, 4 birtokos nemes, 9 nemesi hivatalnok, és 4 értelmiségi van közöttük, 3 személynek pedig nem ismert a társadalmi

¹⁴ Kutatásaim folyamán a nemzetőrség 1849. évi újjászervezésének folyamatát és eredményeit tártam fel. Jelen tanulmányban – tekintettel a terjedelmi korlátokra- ezek teljes közlésétől el kellett tekintenem. Kétségtelen, hogy a munka nem teljes, hiszen a helytörténeti kutatások még rengeteg új adattal bővíthetik ismereteinket.

¹⁵ EGYED Ákos: *Háromszék 1848-1849. Forradalom, szabadságharc.* Sepsiszentgyörgy (Charta) 2008³ 234.

helyzete. 6 személy szolgált korábban császári-királyi vagy honvéd alakulatnál.¹⁶

Az erdélyi nemzetőrségek teljes létszámát nem ismerjük, mivel vannak olyan törvényhatóságok, ahol nem rendelkezem adattal. Eddigi eredményeimet az alábbi táblázat mutatja.¹⁷

Törvényhatóság	Létszám	Fegyver
Kolozsvár	2002 gyalogos, 30 lovas	160 vadászpuska, a többi lándzsa
Kolozs megye	nem ismert ¹⁸	nem ismert
Belső-Szolnok és Doboka megye	nem ismert	nem ismert
Torda megye	745	3 gyutacsos-, 7 kovás-, 90 vadászpuska, 611 lándzsa
Küküllő megye	2000	nem ismert
Alsó-Fehér megye	nem ismert	nem ismert
Hunyad megye	1500	nem ismert
Szászvárosszék	nem ismert	nem ismert
Aranyosszék	1640 gyalogos, 67 lovas	nem ismert
Marosszék	4916	nem ismert
Udvarhelyszék	7123	nem ismert
Csíkszék	nem ismert	nem ismert
Háromszék	nem ismert ¹⁹	nem ismert

¹⁶ A fenti személyek életrajzeit egyrészt Bona Gábor köteteiből [BONA 2000; BONA Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest (Heraldika) 2008., BONA Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest (Heraldika) 1998-1999.], ill. az Erdélyi Nagyfejedelemség 1848. évi tiszti névtárából állítottuk össze [Erdély nagyfejedelemség tiszti névtára az 1848. évre. Kolozsvár (Királyi Főtanoda) 1848.].

¹⁷ A nemzetőrségek a táblázatban szereplő törvényhatóságokban alakultak meg újra, pontos adatokkal azonban nem minden esetben rendelkezünk.

¹⁸ Bánffyhunad: 167 fő, Válaszút: 145 fő.

¹⁹ Kézdiszék: 5000 fő.

1848-hoz képest a fenti létszámok kevésnek tűnhetnek, azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy 1849-ben az új honvédsászlóaljok, határvédsászlóaljok, vadászezredek, és szabadcsapatok jelentős mértékben csökkentették a nemzetőri szolgálatra kötelezhetőek számát.

Csurgai Horváth József

**Székesfehérvár és Fejér megye, 1956 – kitekintéssel a nemzetőrségre c.
előadásának összefoglalója**

1945-öt követően Fejér megyében több tényező hatására átalakult a helyi társadalom, és ezek a folyamatok a helyi 1956-os eseményeket is megalapozták. Jelentős változás történt gazdasági szempontból is. Felépült Sztálinváros, ami megváltoztatta Székesfehérvár helyét és szerepét, kétközpontú lett a megye. A megyeszékhely konzervatív városnak számított, ahol elsősorban a Független Kisgazdapártnak voltak nagy hagyományai, ami az 1945-ös és 1947-es választások során is megmutatkozott. Utóbbi idején a Magyar Kommunista Párt még a kék cédulákkal együtt sem érte el a 10%-ot. Ez az eredménytelenség országosan is kiemelkedő volt. Székesfehérvár presztízse, elsősorban az első tanács törvény következtében jelentősen meggyengült az 1950-es évek elején. Az egykori szabad királyi, majd törvényhatósági jogú város 1950 után még a járási rangot sem nyerte el, a Székesfehérvári Járási Tanács fennhatósága alatt működött.

Az önszerveződő ideiglenes forradalmi szerveknek fontos szerepe volt a tanácsok átalakításában, a politikai tevékenységben, és a nemzetőrség létrehozásában is. Az üzemi őrségek megszervezését a munkástanácsok vállalták magukra. A nemzetőrség sajátos helyzetben volt, hiszen Székesfehérvár fontos katonaváros volt, ezért a forradalmi katonai tanáccsal együttműködve alakult ki a szervezet.

A városban október 26-án vetődött fel a nemzeti bizottság megalakításának gondolata, több intézmény és számos korábbi politikai párt vezetője is részt vett az alakuló ülésen. Döntéseik, határozataik közül a leglényegesebb szerint arra az időre, amíg a kormány a hatalmat ténylegesen nem tudja gyakorolni, szükségesnek tartották, hogy a nemzeti bizottság a felgyorsult eseményeket mederben tartva rendet és nyugalmat biztosítson. A székesfehérvári, majd a Fejér megyei nemzeti bizottság számára a legfontosabb kérdés a rendfenntartás volt. Ennek érdekében a nemzeti bizottság elrendelte, hogy a megye községeiben hozzanak létre hasonló szerveket, amelyek vonatkozásában szintén kiemelte a rend és fegyelem biztosítását. Az ideiglenes néphatalmi szervek tehát kiemelt feladatul kapták a rendfenntartási tevékenységet.

A községi nemzeti bizottságok alapfeladatai közigazgatási jellegű ügyek voltak, bár elvileg csak a tanács mellett működő tanácsadó szerveként működtek. A nemzeti bizottság intézőbizottsága a második világháborút követő koalíciós időszakban létrejövő ideiglenes szervek mintájára látta el feladatait, a korábbi közigazgatási apparátus helyett végezte munkáját, döntéseket hozott, államigazgatási feladatokat látott el. Szervezeti rendszerük is ennek jegyében jött létre. A községi nemzeti bizottságok felett járási, illetve forradalmi munkástanácsok működnek, ezek fölött a megyei szervek, Székesfehérvár esetében megyei és városi nemzeti bizottság. A felügyeletet az egyes községi szervek elismerték.

A közigazgatás a politikai és gazdasági irányítás mellett az egyik legfontosabb kérdés, hiszen itt jelentkezik feladatként a közellátás, közbiztonság, rendfenntartás biztosítása is. Utóbbiak érdekében a szervezők a városi helyőrségi alakulatokkal, és a Fejér megye más településein állomásozó alakulatokkal is felvették a kapcsolatot, így a nemzetőrségek október utolsó napjaiban való megszervezésében a nemzeti bizottságoknak volt a legjelentősebb szerepe. Október 28-án Mikes József vezérőrnagy, helyőrségparancsnok is beleegyezett az intézőbizottság azon elképzelésébe, hogy a fegyveres honvéd járőrökhöz fegyveres rendőröket osszanak be, és mellettük fegyvertelen diákok is részt vegyenek a járőrözésben. Ezzel egy új rendfenntartó szervezet alapjait rakták le.

Székesfehérvár, ahogy 1848-ban, ekkor sem elsősorban Budapestre figyelt, de ugyanígy Bicske és Mór sem. Az első napokban sokkal inkább Győrből szereztek az információkat, az ottani események voltak hatással a megye városaira. Győrben merült fel egy, az egész Dunántúlra kiterjedő közös katonai parancsnokság létrehozásának terve is, mikor a székesfehérvári intézőbizottság oda utazott. A létrejövő Dunántúli Forradalmi Katonatanács parancsnokságát egy székesfehérvári tisztre bízták, összefüggésben azzal, hogy a város fontos katonai központ volt.

A járási forradalmi bizottságoknak és a forradalmi munkástanácsoknak jelentős szerepe volt az egyes szervek megalakításában, azok létrehozását folyamatosan szorgalmazták. Feladataik meghatározásakor minden esetben az elsők között szerepelt a közrend fenntartása. A Bicskei járásban is a nemzetőrség felfegyverzése volt az egyik első dolga a nemzeti bizottságnak október 30-án. Székesfehérvárról, illetve a bicskei kiegészítő

parancsnokságról annak a húsz főnek, akiket igazolvánnyal láttak el, és akik éjszakai járőrszolgálatot is elláttak, kiadták a fegyvert és a lőszert. A megye más részén is megfigyelhető gyakorlat szerint a községi tűzoltóságot is bevonták a nemzetőrség megalakításába.

A községek döntő többségében létrehozták a nemzetőrséget. Néhány esetben, például Abán, megelégedtek a községi éjjeli őrszolgálat megszervezésével, illetve a községi tűzoltók rendkívüli szolgálatának az elrendelésével.

Az újonnan – a megyében jellemzően Székesfehérváron és Sztálinvárosban – alakult munkástanácsoknak elsősorban a forradalmi események alakításában volt jelentős szerepe, de ezek a szervek hozták létre a gyárőrségeket, üzemőrségeket is. Egy sajátos eset okán hatásuk jóval nagyobb volt, mint arra számítani lehetett. A megyeszékhelyen létrejövő 10-es bizottságban a város 10 legnagyobb üzemének munkástanácsa vett részt. Míg a nemzeti bizottságok a hagyományos struktúrában működtek, addig a munkástanácsok az üzemekkel, a gazdálkodással kapcsolatos feladatokat látták el. Az üzemőrségek felállításán túl a nemzetőrségben résztvevő dolgozók magatartását is véleményezték. Az üzemi munkástanácsok jártak el a fegyvervételezések vonatkozásában is. Hasonlóan történt ez a bányák esetében is. A 10-es bizottság jelentős hatást gyakorolt a nemzetőrség működésére, tárgyaltak a katonai parancsnoksággal, majd a fegyverellátás során a létrejövő helyőrségi forradalmi tanáccsal is felvették a kapcsolatot. A munkástanács tagjai saját maguk védelmére is szereztek be fegyvereket, egyes helyeken géppisztollyal jártak.

A megyeszékhelyen október 28-án határozta el a nemzeti bizottság intézőbizottsága a nemzetőrség felállítását. Az első napokban – mivel a rendőrséggel szemben nagyfokú volt a bizalmatlanság – honvédségi alakulatokkal együtt látták el rendfenntartó tevékenységüket. A honvédséggel szembeni bizalmatlanság október végére, a személyi változásokat követően enyhült. Az intézőbizottság a hivatásos fegyveres járőrök mellé, mintegy az ő felügyeletükre osztott be fegyveres nemzetőröket. Az egy rendőrből, egy katonából és egy civilből álló járási járőr csoportok részt vettek az állambiztonságiak letartóztatásában is. A nemzetőrség tagjai közt a munkás- és építőzászlóaljaknál szolgálatot teljesítő katonák, és alakulataiktól elszakadt honvédek is voltak. A személyi állomány gyorsan összegyűlt, november elején

a székesfehérvári nemzetőrség már 500 fős volt, november 2-án diákszázadok jöttek létre, amik még tovább gyarapították a létszámot.

A vidéki nemzetőrség felfegyverzése október 31-én kezdődött Székesfehérváron a régi 17-es honvéd laktanyában. Innen adtak ki fegyvereket a többi közt a móriaknak, pusztaszabolcsiaknak, enyingieknek. Jelentős mennyiségű fegyver került ki a községi nemzetőrsekhez. Székesfehérváron a 6. lövészhadtest forradalmi katonatanácsa szintén jelentős hatással volt a nemzetőri tevékenységre. Az együttműködést, valamint a fegyverellátást segítették.

Összesen valamivel több, mint 90 nemzetőrség jött létre Fejér megyében, a legtöbb a székesfehérvári, a sztálinvárosi és a bicskei járásban. Több alakulat a fegyveres ellenállásban is megpróbált részt venni, de a megyében erre komoly esély nem volt. A megtorlás mégis először a fegyverrel rendelkezőkre sújtott le.

Galambos István

Nemzetőrök Veszprém megyében 1956-ban

A nemzetőrség fogalma éppolyan elválaszthatatlanul hozzákapcsolódott az 1956-os forradalomhoz, mint az 1848-1849-es történetekhez, nem véletlenül, hiszen kétségtől a forradalom egyik legfontosabb intézménye volt.²⁰ Az 1956-ban létrejött intézmény ugyan alapvetően különbözött az elődtől, mindenekelőtt megalakulásának körülményeit, feladatait és tevékenységét tekintve, ugyanakkor a gondolat, az eszme vitathatatlanul közös. Tanulmányomban a Veszprém megyében 1956-ban létrejött nemzetőrségek működésének sajátosságait mutatom be különös tekintettel megalakulásuk körülményeire, a felszerelés és a fegyverzet forrásaira, a forradalom alatt vállalt feladataikra, illetve megkísérlek választ adni arra a kérdésre is, miszerint sor került-e az egységek karhatalmi célú alkalmazására.

A forradalom Veszprém megyei eseményeit számos munka feldolgozta, időben az első egyike az ún. fehér könyv,²¹ amely a kádári propaganda terméke. A munkás-parasztinak mondott kormány szemlélete egészen a kádári korszak végéig egyeduralkodó volt az eseményekről készült későbbi művekben²² is.²³ Nem kétséges, hogy ezek a munkák inkább szolgálták a szovjet beavatkozás és a kádári lépések igazolását, mint az

²⁰ HORVÁTH Miklós: Az új karhatalom, a Nemzetőrség megalakításának körülményei. In: GAGANETZ Péter – GALAMBOS István (szerk.): *A vidék forradalma 1956*. Budapest (Történelmi Ismeretterjesztő Társulat) 2012. [továbbiakban: GAGANETZ – GALAMBOS 2012]

²¹ *Fehér könyv az ellenforradalom Veszprém megyei ténykedéséről*. Veszprém (MSZMP Veszprém megyei Bizottság Agitációs és Propaganda Osztálya) 1957.

²² A teljesség igénye nélkül: BAKOS Miklós: Szocialista rendünk elleni támadás és az azt követő konszolidáció kibontakozása Várpalotán. In: BEREZ János: *A szocializmus megvédése és megújulása hazánkban*. Budapest (Reflektor) 1986.; BESZTERI Béla (szerk.): *Veszprém megyei önálló tanulók dolgozatai*. Veszprém (MSZMP Központi Bizottsága) 1984.; GYÖRI Imréné – FALUS Róbert (szerk.): *Vádirat: az ellenforradalom Veszprém megyében*. Budapest (Kossuth) 1957.; NÉMETH József: Egy volt karhatalmista visszaemlékezése az ellenforradalomra és a konszolidációra Veszprém megyében. In: *A szocializmus megvédése és megújulása hazánkban*. Budapest (Gondolat) 1960. 64-67.; SZUCSIK István: Harc az ellenforradalom ellen, a szocialista konszolidációért Veszprémben. In: *Veszprém megyei honismereti tanulmányok 9*. Veszprém (Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Veszprém Megyei Szervezete – Hazafias Népfront Veszprém Megyei Bizottsága – Veszprém Megyei Tanács VB Művelődési Osztálya) 1983. 141-168.

²³ Akad közöttük olyan alkotás is, melyet jelen sorok szerzője sem láthatott, a szerző ugyanis már nem járult hozzá a megtekintéséhez. KOLMAN Ferenc: *Ellenforradalom Várpalotán*. Kézirat. 1984.

események és azok indítékainak hiteles feltárását. A rendszerváltást követően született munkák közül a megyében működő nemzetőrségek tekintetében is kiemelkedik a megyeszékhely történetét összefoglaló – és számos más településen történeteket megemlítő – monográfia,²⁴ ugyanakkor az egyes településeken történetekről is készültek önálló kötetek,²⁵ visszaemlékezés gyűjtemények,²⁶ könyvrészletek,²⁷ illetve folyóirat cikkek,²⁸ továbbá a forradalom alakjairól szóló könyvek,²⁹ tanulmányok. A megyei nemzetőrökre vonatkozóan számos levéltár őriz iratokat, mindenekelőtt természetesen a megyei levéltár³⁰, ám a Hadtörténelmi Levéltár³¹, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, továbbá az országos levéltár³². A veszprémi nemzetőrség megalakulásának körülményeit talán legrészletesebben a Bruszniai-per³³ iratai tartalmazzák.

A kádári propaganda tagadni igyekezett a nemzetőrségek spontán szerveződését, sőt megkísérelte összekapcsolni a szervezetet a Köztársaság téri pártház ostromával, illetve az oda vizionált eseményekkel.³⁴ „Közben pedig teljes erővel készültek a Nemzetőrség főbb osztagai a Köztársaság téri pártbizottság elfoglalására... [Az ostrom után] Most már kibontakozhatott a Nemzetőrség, mint a születőben levő új államhatalom fegyveres testülete. Ez

²⁴ MÉSZÁROS Gyula: *Forradalom és szabadságharc Veszprémben 1956*. Művészetek Háza, Veszprém, 2001

²⁵ HANGODI László: *"Emlék leszünk. Gyertya és ünnep": Tapolca 1956*. Tapolca (Tapolcai Városszépítő Egyesület) 2007.; MÉSZÁROS Gyula: *Az 1956-os forradalom eseményei Pápán és környékén*. Pápa (Jókai Mór Városi Könyvtár) 2004.; NAGY Alajos: *Ajka 1956*. Budaörs (Ékes József) 2004.

²⁶ FAKÁSZ Tibor (szerk.): *Némák szóra kelnek. Várpalotai emlékkönyv*. Várpalota (Fakász Tibor) 1993. [továbbiakban: FAKÁSZ 1993]

²⁷ A többi között: GALAMBOS István: Adalékok az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai történéseihez. In: GAGANETZ – GALAMBOS 2012: 37-66.

²⁸ MÉSZÁROS Gyula: Várpalota 1956 októberében. *Közép-Dunántúli Napló* 1993. április 13-április 29.; PÁHI László: Füzőgyártelep 1956. *Balatonfüzői Hírlap* 2001. december 6. [továbbiakban: PÁHI 2001]

²⁹ KAHLER Frigyes: *A Bruszniai per: emberi sorsok a politikai megtorlás idején*. Szentendre (Kairosz) 2001² [továbbiakban: KAHLER 2001]; SEBŐ József: *Moirá: Bruszniai Árpád élete és kora*. Szentendre (Kairosz) 2002.

³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára [továbbiakban: VeML]

³¹ HL 1956-os gyűjtemény 6. ö. e.

³² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [továbbiakban: OL]

³³ ÁBTL V-144203; ÁBTL V-144203/1; ÁBTL V-144203/2; A témáról bővebben: KAHLER 2001

³⁴ A Köztársaság téri eseményekről bővebben ld. TULIPÁN Éva: *Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban*. Budapest (Argumentum) 2012

az egyik legfontosabb biztosítéka annak, hogy a már megalakult és az újonnan létrejövő és megerősödő bizottságok és tanácsok, mint államhatalmi intézmények működjenek.”³⁵ A forradalmi események, a nemzetőrségek működése Veszprém megyében is cáfolatát nyújtja ennek a kádári mítosznak, amely a forradalom intézményeinek talán egyik legfontosabb jellemzőjét tagadja, az önszerveződést. A megyszerte megalakult nemzetőrségek ugyanis már október 30-a előtt is jellemzően a helyi nemzeti bizottságok vagy tanácsok fegyveres testületeként működtek.

A nemzetőrség, a nemzetőr fogalmának meghatározása 1956-ban nem olyan egyértelmű, mint az 1848-as előd, elődök esetében, ahol jogszabály biztosította ennek kereteit.³⁶ Nyilvánvalóan nem minden, civilekből alakult fegyveres csoportot tekinthetünk nemzetőrségnek. Irányadó lehet egy csoport esetében az önelnevezés,³⁷ valamint a kutató támaszkodhat az államvédelem vagy a néphadsereg iratainak későbbi minősítéseire is, mivel az állambiztonság által nyilvántartott négy, ellenforradalminak minősített tevékenység egyike a „Nemzetőrség tagja” volt.³⁸ Semmiképpen sem sorolhatjuk a nemzetőrségek közé az MDP október 23-áról 24-re virradó éjjel létrejött Katonai Bizottsága utasítására létrehozott ún. „munkáscsapatokat”, bár a részükre kiszállított fegyverek hozzájárulhattak a későbbi nemzetőr alakulatok felfegyverzéséhez.³⁹ Október 24-én a várpalotai pártbizottság megbízást kapott a megyei pártbizottságtól, hogy fegyverezzen fel 300 megbízható kommunistát, és azokat – ha szükségessé válik – küldje Veszprémbe. A

³⁵ HOLLÓS Ervin – LAJTAI Vera: *Drámai napok 1956. október 23 – november 4.* Budapest (Kossuth) 1986. 175., 191.

³⁶ Bővebben ld. URBÁN Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán.* Budapest (Akadémiai) 1973.; HERMANN Róbert: *A nemzetőrség és a honvédség.* Budapest (Magyar Honvédség Tájékoztatási és Médiaközpont) 1998.; KEDVES Gyula: *Nemzetőrség 1848-1849-ben.* In: BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): *„A néppel tűzön-vízen át” Nemzetőrrjelvény.* Budapest (Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa) 2011. 16-25.

³⁷ ÁBTL V-144203

³⁸ ÁBTL V-150379

³⁹ HORVÁTH Miklós: *1956 hadikronikája.* Budapest (Akadémiai) 2003. [továbbiakban: HORVÁTH 2003] 256.

„munkáscsapatok” szervezését Mikojan⁴⁰ is szorgalmazta,⁴¹ ám Várpalotán - ahogy a megyében sehol - nem sikerült a tervet végrehajtani, mivel a felhívásra csak 50-60 „hű kommunista” jelentkezett és csak 25-30 vett át fegyvert.⁴² A központi utasításra létrejött fegyveres munkás csoportok között azonban akadtak olyanok, amelyeknek későbbi tevékenysége, az üzem vagyoni biztonságának garantálása, egybeesett a később létrejövő nemzetőrségek céljaival, sőt át is alakultak nemzetőrséggé, és „közvetlen környezetükben jelentős szerepet játszottak a közrend fenntartásában.”⁴³ A Veszprémmegyei Népújság október 28-ai száma adott hírt arról, hogy 24-én éjjel a fűzfői ipartelepek üzemei - a festékgár, a papírgár és a Nitrokémia - ún. „munkásőrséget” hoztak létre,⁴⁴ ugyanakkor ennek tevékenysége valóban a rend fenntartására, a gár őrzésére irányult. Ennek ellenére a belső őrség két tagját is hátrakötött kézzel, fejbe löve egy szovjet tehergépkocsin látták november 4-én.⁴⁵ Az 1956-ban létrejött nemzetőrség szervezése Veszprém megyében alapvetően különbözött az 1848-astól, ugyanis nem központi – országos vagy megyei – irányítással történt, hanem helyi önszerveződés révén jött létre. Mind a rendőrség, mind a néphadsereg részéről történtek kísérletek a már létrejött fegyveres csoportok integrálására, illetve esetlegesen új egységek létrehozására,⁴⁶ ugyanakkor ezek a központi kezdeményezések a Veszprém megyében működő nemzetőrségekre nem gyakoroltak különösebb hatást.

A megyében a 26-án megalakult Veszprém megye és város Nemzeti Forradalmi Tanácsa „követeléseknek” nevezett hat programpontja közül az utolsó a város biztonságának, a közrendnek és az ellátás biztonságának biztosításáról rendelkezik.⁴⁷ Ezzel a nemzeti forradalmi tanács meghatározta

⁴⁰ Mikojan és Szuszlov 1956. október 24. és 31. között az SZKP Központi Bizottság Elnökségének tagjaiként, tartózkodott Magyarországon tanácsadóként. Vjacseszlav SZEREDA - Alekszandr SZTIKALIN: *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*. Budapest (Móra Ferenc) 1993. [továbbiakban: SZEREDA – SZTIKALIN 1993] 105.

⁴¹ SZEREDA – SZTIKALIN 1993: 103.

⁴² VeML XXV.151. B.428/1957/46 Rezi József és társai pere. Szekeres Mihály tanúvallomása.

⁴³ HORVÁTH 2003: 256.

⁴⁴ *Veszprémmegyei Népújság* 1956. október 27.

⁴⁵ PÁHI 2001

⁴⁶ A témáról bővebben: HORVÁTH 2003: 255-360.

⁴⁷ *Veszprémmegyei Népújság* 1956. október 27.

az október 26-tól szervezett nemzetőrség legfontosabb feladatait. A veszprémi egyetemisták egy része már 24-étől folyamatosan fegyvereket követelt, mivel harcoló egységet akartak a fővárosba küldeni a forradalmárok támogatására. A nemzetőrség,⁴⁸ melyet az iratok szerint november 1-jéig névlegesen Bíró Zoltán, majd Földeák János⁴⁹ vezetett, elsősorban azonban a megyei nemzeti forradalmi tanács támogatására, a fent említett feladatok ellátására jött létre.,

A nemzetőrség személyi állománya részben egyetemistákból állt, talán ennek rovására írható, hogy a hadkiegészítő parancsnokság – amely képviseltette magát a forradalmi tanácsban – igyekezett elkerülni a felfegyverzését. A későbbi állambiztonsági iratokban a nyomozóhatóságok eredetileg október 29-ére tették a veszprémi nemzetőrség megalakulását. Brusznai Árpád vallomásában 30-áról beszélt: *„Veszprém városban a nemzetőrség megszervezése 1956. maximum október 30-án történt. Megjelent a városi tanács épületében Földeák János, tudomásom szerint egyetemi adjunktus a veszprémi egyetemen. Mielőtt Földeák a tanács épületébe jött volna hozzánk ezt megelőzően egy beszédet tartott az egyetem előtti téren. Az ottani beszédében kihangsúlyozta, hogy a veszprémi ún. »forradalmi tanács« nem felel meg, mert nem szereli fel a nemzetőrséget. Földeák kb. 30-40 emberrel jött fel a városi tanács elnöki irodájába, ahol én tartózkodtam több tanácstag jelenlétében. Földeák az iroda helyiségben izgató támadó jellegű szavakat használt felénk, főleg személyem felé, mivel én szembeszálltam vele a nemzetőrség megalakítása ellen. Vitatkozás közben szólásra emelkedett Sántha Károly alezredes a volt Veszprém városi [had]kieg[észítő] parancsnoka, elővett a zsebéből egy papirost és arról bejelentette, hogy szerveztek, illetve alakítottak egy »helyőrségi katonai tanácsot, forradalmi.« Sántha Károly bejelentette ekkor azt is a jelenlévők előtt, hogy felsőbb utasítás nélkül is hajlandó támogatni a forradalmat. Majd utasítást adott az ott jelenlévő Kis Gaál sz[áza]d[o]snak arra vonatkozóan, hogy alakítsa meg a nemzetőrséget és azt fegyverezze fel.»⁵⁰*

A veszprémi nemzetőrség szervezése tehát több szálon indult el, de a nemzetőrök csak október 30-án, majd 31-én és november 2-án jutottak

⁴⁸ HEGEDŰS B. András (szerk.): *1956 kézikönyve I.* Budapest (1956-os Intézet) 1996. [továbbiakban: HEGEDŰS 1996] 110.

⁴⁹ ÁBTL V-144203

⁵⁰ ÁBTL V-144203

jelentősebb mennyiségű fegyverhez. A 15. Honi Légvédelmi Tüzérhadosztály iratai szerint: „*A fegyverszerzési követelést sajnos csak részben sikerült megakadályozni, mert október 31-én – amikor felsőbb parancsra egy diák és egy munkás nemzetőr századot kezdett a Forradalmi Tanács felfegyverezni – már illetéktelen kezekbe száz számra kerültek fegyverek*”⁵¹

A megyében az egyik legkorábbi nemzetőrség október 26-án Várpalotán alakult meg, melyről a Veszprémmegyei Népújság a következőképpen számolt be: „*A rend biztosítására megszervezték a forradalmi őrségeket, amelyeknek tagjait kék karszalaggal látták el. A rendőrség a Forradalmi Tanács őrségével együtt biztosítja a rendet.*”⁵² Október 26-án délután a várpalotai párház elfoglalásakor – miután az őrség parancsnoka a tömegbe lőtt –, majd később a rendőrségtől, illetve az üzemektől jelentős mennyiségű fegyver jutott a forradalmárok kezébe. A rendőrség parancsnoka, Böhm százados vegyes, forradalmárokból és rendőrökből álló járőröket küldött ki,⁵³ melyek közül a Veszprém irányába küldöttet áthaladó szovjet gépkocsikról tűz alá vették. Mivel egy áthaladó szovjet gépkocsi a délután folyamán már adott le lövéseket, a forradalmárok ekkora barikádokat emeltek a 8-as főúton, és a párházból szervezett gépfegyverrel, kézigránátokkal, illetve kézfegyverekkel tüzelőállást foglaltak el az út mentén. A lövéseket leadó szovjet tehergépkocsikat így már felkészülten várták és kilőtték, illetve kézigránátokkal felrobbantották.⁵⁴ A harcban résztvevő forradalmárok és a későbbi nemzetőrök között volt személyi átfedés, ugyanakkor a nemzetőrséget a Palota Szállóban csak 26-án éjjel alakították meg, parancsnokának először Rezi Józsefet,⁵⁵ majd később Szakács Károlyt választották. A nemzetőrség tagjai olyan katonaviselt civilek lehettek, akik vállalták a szolgálatot és nem merült fel velük kapcsolatban erkölcsi kifogás. A várpalotai nemzetőrség elsősorban a közrend fenntartására jött létre, amelyet a város területén és környékén végzett járőrszolgálatlal látott el.

⁵¹ HL 1956-os gyűjtemény 4. doboz 34. ö. e. 429.

⁵² *Veszprémmegyei Népújság* 1956. október 28.

⁵³ ÁBTL V-144206

⁵⁴ HL Győri Katonai Bíróság iratai B.07/1957. Berta József és társainak pere

⁵⁵ ÁBTL V-144261

A forradalom napjaiban megyeszerte sorra jöttek létre a nemzetőrségek,⁵⁶ amiket néhány napos működésük alatt többször is átszervezték. Személyi állományuk a legtöbb helyen a katonaviselt, büntetlen előéletű civilekből,⁵⁷ felszerelésük és fegyverzetük pedig a fegyveres erőktől származó, illetve az objektumok védelmére vagy a tervezett munkásosztagok részére kiszállított fegyverekből állt. Várpalotán a cseri bányász-katonák bázisának teljes eszközállománya a nemzetőrség birtokába került.⁵⁸ Keszthelyen november 1-jén 300 nemzetőrt fegyvereztek fel a néphadsereg raktárából.⁵⁹ Egységes egyenruha nem készült, ugyanakkor a nemzetőröket megkülönböztető jelzésekkel, nemzetiszín vagy – Várpalotán, ahol a boltokból valamennyi nemzetiszín szalag elfogyott⁶⁰ – kék karszalaggal, és több helyen nemzetőr igazolvánnyal is ellátták. A megyében karhatalmi feladatokra is alkalmazták a nemzetőrséget, a várpalotai nemzetőrök államvédelmiseket és pártfunkcionáriusokat hallgattak ki, illetve kísértek – a népharag elől menekítve őket – a veszprémi börtönbe.⁶¹ A nemzetőrségek megyeszerte alárendelték magukat a helyi nemzeti tanácsoknak, ilyen értelemben tehát valóban a forradalom fegyveres testületének vagy karhatalmának tekinthetők. Bruszniai Árpád, és a Honvédelmi Minisztérium képviselője, Kána Lőrinc vezérőrnagy tárgyalásának eredményeképp november 2-án új lendületet vett a veszprémi nemzetőrség szervezése, megkapták a helyőrségben tárolt zárolt fegyvereket.⁶²

⁵⁶ Október 28-án Balatongyörökön, október 30-án Sümegen, október 31-én Keszthelyen stb. ÁBTL V-150379

⁵⁷ VeML XXV.151. 23. csomó 428/1957.

⁵⁸ A bányász-katonák közül többen csatlakoztak a forradalomhoz. FAKÁSZ 1993: 30.

⁵⁹ HEGEDŰS 1996: 135-211.

⁶⁰ VeML XXV.151. 23. csomó 428/1957.

⁶¹ ÁBTL O-11737/1.; VeML XXV.151.

⁶² ÁBTL V-144203

A megyei fehér könyv ellenséges kategóriába sorolt nemzetőreinek létszáma⁶³											
járások	honvédtiszt	csend-őr	"SS"	besúgó	huligán	tőkés	arisztokrata	földbirtokos	kulák	nyilas	összesen
Veszprém	7	6					2	1	6		22
Zirc		1							3		4
Pápa	2	4			25				32		63
Devecser	2	15	6		19				13	2	57
Sümeg	5	14			1						20
Keszthely	3	2			8			1	13	1	28
Tapolca					2				16		18
összesen	19	42	6		55		2	2	83	3	212

November 4-én a nemzetőrségek jellemzően letették a fegyvert, ugyanakkor a szovjet katonai beavatkozást követő napokban a harcokkal párhuzamosan a forradalmárok, a nemzetőrök több helyen – így Tapolcán⁶⁴ és Várpalotán⁶⁵ is – igyekeztek biztosítani a fegyveres harc folytatásának a feltételeit, így nagy mennyiségű fegyvert, lőszert rejtettek el. Várpalota ugyan a szovjet felvonulási útvonalak mentén feküdt, a laktanyát mégis csak november 6-én szállták meg, ekkor üzték el onnan a nemzetőrséget is.

A forradalom szerveiben, különösen a nemzetőrségben való részvétel már önmagában is komoly vádnak számított⁶⁶ a hatóságok szemében. A nemzetőrség tevékenységének megítélése a kádári propagandamunkákban szükségszerűen negatív. Az október 25-én és 26-án sorra megalakult megyei, városi és falusi forradalmi bizottmányok, nemzetőrségek révén a forradalom

⁶³ ÁBTL V-150379 Veszprém megyei monográfia. Eszerint a veszprémi járásban 22 főről tudtak, holott csak a járáshoz tartozó Várpalotán 101 személyt tartottak nyilván ugyanezek a szervek nemzetőrként.

⁶⁴ HEGEDŰS 1996: 219.

⁶⁵ ÁBTL V-142168/a

⁶⁶ A teljesség igénye nélkül: ÁBTL O-12803 Bozsó Károllyal kapcsolatos vádak; ÁBTL O-11737/1-4 Bozsó Józseffel kapcsolatos vádak; VeML XXV.151. 356/1957 Viczina (Völgyi) József esetében is ugyanez az egyik legfőbb vád.

néhány nap alatt lebontotta a kommunista diktatúra államigazgatását és megszervezte sajátját. A forradalmárok követelései országszerte hasonlóak voltak, a szovjet csapatok kivonulását, új választásokat, demokráciát, a politikai foglyok szabadon bocsátását, a beszolgáltatás eltörlését akarták elérni. Az események forгатókönyve is hasonló volt az egyes településeken: tüntetés, beszédek, majd a diktatúra jelképeinek (Sztálin-képek, vörös csillagok, szovjet emlékművek) megsemmisítése, a nemzeti jelképek tiszteletének helyreállítása a káder-anyag utáni kutatás, a forradalmi bizottság megalakulása, amely átvette a hatalmat a helyi tanácstól, majd a nemzetőrség létrehozása a közbiztonság fenntartása érdekében. A forradalmi tanácsot és a nemzetőrséget a peranyagokban és a néphadseregben készült csapatjelentésekben is igyekeztek úgy feltüntetni, mint valami kaotikus intézményt, amely csak zűrzavart és kárt okozott vagy bűncselekmények elkövetéséhez nyújtott segédkezet,⁶⁷ holott *„kézzelfoghatóan bizonyítható számos ügyben, hogy a munkástanácsok és a nemzetőrség vezetői igyekeznek megátolni az önbíráskodásokat. Később ezért többen hosszú börtönökkel fizetnek.”*⁶⁸

⁶⁷ A többi között az államvédelem munkatársainak „törvénytelen” kihallgatását és Veszprémbe kísérését bűncselekményként rótták Bozsó József terhére. ÁBTL O-11737/1.

⁶⁸ KAHLER Frigyes: *Joghalál Magyarországon*. Budapest (Zrínyi) 1993. 20.

Somlai Katalin

Békés megye, 1956 – Kitekintéssel a nemzetőrségre

Bevezető: Békés megye forradalmasodása

Az október 23-i budapesti tüntetések és fegyveres harcok ellenére Békéscsabán, és a megye nagy részében látszólag még napokig nyugalom uralkodott. Kivételnek számított Dévaványa, ahol sok Budapestre járó vasutas lakott, akik már 24-ére meghozták a híreket, élményeiket a főváros forradalmáról, s a községbe Budapestről érkező egyetemisták már a megyeszékhely megmozdulásai előtt terjesztették követeléseiket, megszerveződtek az első, jelképprombolással járó tüntetések.⁶⁹ Békéscsabán a megye kommunista vezetése azonnal lépéseket tett a rendbontások megelőzésére: behívták a megyei pártbizottságra a párton belüli reformerek szószólóit, és óva intették őket egy demonstráció szervezésétől, egyes gyárakban munkásőrséget állítottak, a város utcáit katonai- és rendőrfelügyelők biztosították, honvédeket rendeltek ki a fontosabb intézmények védelmére. A megbízható párttagokból egy ütőképes fegyveres csapat létrehozását tervezték. A megyei pártbizottság a rendőrségtől, a városi a hadkiegészítő parancsnokságtól kapott fegyvereket.⁷⁰ A budapesti forradalom kitörésének másnapjától a városban elterjedt a hír, hogy Békéscsabán is felvonulás szerveződik, egy-két intézményről leverték a vörös csillagot. A közhangulatnak engedve Tóth István alezredes, a békéscsabai hadosztály parancsnoka engedélyezte, hogy a katonák eltávolítsák sapkarózsáikat. A hangulat napról napra feszültebb lett, miközben a megye kommunista vezetése egyre inkább elbizonytalanodott. A Békéscsaba szívében álló Jókai Színház klubhelyisége már korábban a politizáló fiatalság találkozóhelyévé vált. A színház fiatal művészei, köztük a megyei forradalmi bizottság későbbi tagjai, Kaskó István dramaturg és Apor Gyula színész, ott készítették elő az október 26-i, péntek esti felvonulást. A klubbeli gyűlésekre fiatal katonai- és

⁶⁹ A községi VB-elnök jelentése a járási VB-nek a forradalom időszakáról. Dévaványa, 1957. március 18. ERDMANN Gyula (szerk.): *Békés megye 1956-ban*. Gyula (Békés Megyei Levéltár) 2007 [továbbiakban: ERDMANN 2007] II/1. kötet [továbbiakban: k.], 151-154.

⁷⁰ Békés megye forradalmi történeteiről általában ld. SOMLAI Katalin: *Békés megye*. In: SZAKOLCZAI Attila - Á. VARGA László (szerk.): *A vidék forradalma, 1956. I. k.* Budapest (1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára) 2003. 77-120.; DÁNYI László: *A Kazinczy utcai fiúk. Forradalom és megtorlás Békés megyében, 1956*. Békéscsaba (Dányi László) 2006.

rendőrtisztek is eljárak. Péntek este a város központjából, a Kossuth-szobortól elinduló, s hamarosan többezresre duzzadó tüntetés végighömpölygött a belvároson. A menetelők eltávolították az újukba kerülő kommunista szimbólumokat, a nyomda előtt rögtönzött gyűlést tartottak, felolvasták a színészklubban összeállított követeléseket, majd sokszorosították azokat. A helyi pártvezetés óvakodott közbelépni, sok rendőr- és katonatiszt csatlakozott a demonstrálókhoz. A színészek vezette tüntetők éjfél után értek a helyőrségi laktanyához. A kormánynak másnap délig adtak határidőt a követelések teljesítésére. Szombat délelőtt a pénteki megmozdulás szervezői néhány üzem képviselőjével a hadsereg és a rendőrség vezetőinek jelenlétében megalakították az ideiglenes forradalmi tanácsot. Ezzel párhuzamosan tárgyaltak a megyei rendőrkapitányság vezetőivel az államvédelmisek lefegyverzéséről. A párbeszédet a forradalmi erők képviselői és a politikai rendőrség között elősegítette, hogy nem volt a városban lincshangulat. Ez azzal magyarázható, hogy az államvédelmisek szolgálatukat 1953 után kezdték meg, s azután jelentősebb atrocitások nem történtek a megyében. Katonákból és civilekből álló küldöttségek járták végig a megyeszékhely üzemait, hogy azok is válasszanak munkástanácsokat, és állítsák össze követeléseiket. Az ideiglenes forradalmi tanács katonákból és civilekből álló bizottságot küldött ki a néhány nappal korábban kiadott fegyverek begyűjtésére. Ezek a katonákat elkísérő civilek, köztük a Jókai Színház több dolgozója, így Andrei Gyula, Máthé Ferenc, Kocsis László lettek a később felállított nemzetőrség magja,⁷¹ akik a visszaszerzett fegyverekkel a katonák mellett maguk is őrszolgálatot teljesítettek. Miközben a forradalmi tanács meghozta első intézkedéseit, melyek, mint láttuk óvintézkedések voltak a kommunisták esetleges támadásával, visszavágásával szemben, a péntek éjjeli ultimátum értelmében a város lakossága már mozgolódott, és készült a délutáni nagygyűlésre. Kisebb csoportok nemzetiszínű zászlókkal a magyar függetlenség és a néphatalom mellett tüntettek, éltették a forradalom mellé állt rendőrséget és honvédséget. Délután a szakszervezeti székházban a munkástanácsok küldötteinek részvételével megválasztották a Békés Megyei Forradalmi Tanácsot. Ennek elnökségébe beválasztották az események legfőbb mozgatói mellé, Kaskó István színészt, Fekete Pál tanárt, a hadsereg és a rendőrség képviselőit is.

⁷¹ A BM Békés megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának összefoglaló jelentése. Békéscsaba, 1959. április 9. ÁBTL V-150365

Mivel a fegyveres erők tisztjei többségükben lelkesen, mások a többség nyomására kezdetektől fogva a tömegek mellé álltak, a forradalmi bizottság a már felfegyverzett polgárok mellett nem tartotta fontosnak, hogy külön intézkedjék egy, a forradalomhoz vitathatatlanul lojális fegyveres testület megszervezéséről. A már felfegyverzett civileken túl – akik közül többek felfegyverkezve vonultak a tüntetőkkel, majd mentek át Lőkösházára, s onnan Battonyára, hogy felszedjék a vasúti síneket, s ezzel megakadályozzák, hogy Románia felől szovjet csapatokat szállítsanak az országba – a rend fenntartása érdekében a forradalmi bizottság megakadályozta a lakosság felfegyverzését.

Szakítópróba

A civil lakosság felfegyverzésének kérdése órákon belül egymás ellen fordította a forradalmi bizottság radikálisabb, a tüntetések kezdeményezésében is fő szerepet játszó tagjait, valamint a fegyveres testületek vezetőit, elsősorban Tóth István hadosztályparancsnokot, aki a radikalizálódásban a néphatalom ellen irányuló tendenciákat látott. A nemzetőrségek felállításának kérdése így a forradalom mellé állt erők együttműködésének szakítóprobájává vált.

Vasárnap, október 28-án hajnalban, arról értesült ugyanis a hadosztályparancsnok, hogy szombat délután Békésen a forradalmi bizottság letartóztatta a járási tanács és a járási pártbizottság vezetőit, náluk házkutatást tartottak, fegyvereket kerestek, lefogták a járási hadkiegészítő parancsnokát is, és felfegyverezték az újonnan alakult nemzetőrséget. Tóth a tüntetésekből még a népakarat megnyilvánulását, a Békésen történetekben azonban a népi demokrácia elleni támadást látta. Tanácskozott Huzsvai Gyula alezredessel, a BM Békés megyei Főosztály vezetőjével, valamint a megyei pártbizottság tagjaival, és elhatározták a forradalmi bizottság legkritikusabb tagjainak a letartóztatását. A Békésen történetekért az ott járt színészeket tették felelőssé. Tóth katonákat küldött a letartóztatottak kiszabadítására, és a fegyverek begyűjtésére. Békéscsabán a szakszervezeti székházban reggel gyülekező bizottsági tagok közül lefogatta Apor Gyulát, Kaskötő Istvánt, és a budapesti egyetemista Hrabovszky Lászlót. Amint ennek híre ment, a város felbolydult, és a laktanya előtt ezrek követelték a letartóztatottak kiengedését, Tóth alezredes felelősségre vonását. A forradalmi bizottság délutáni ülésén, amit hangszórókon közvetítettek a kinnrekedt tömegnek, Fekete Pál hevesen bírálta a megyei pártvezetést és a hadosztályparancsnokot, aki a lázongó tömeg

hallatán meghátrált, és elrendelte a foglyok szabadon bocsátását. Ezzel a fegyveres erők Békéscsabán végleg elkötelezték magukat a forradalom mellett. Fekete Pál és Tóth István látványosan összeölelkezett a szakszervezeti székház erkélyen. A megyei forradalmi bizottság elfogadta a nemzetőrségek szükségességét, a vidéket járó forradalmi küldöttségek a tanácsi vezetés helyét átvevő bizottságok mellett szorgalmazták a nemzetőrségek megalakulását is. Békéscsabán a nemzetőrök lassan gyarapodó csapatának nem jelöltek ki külön parancsnokot, a békéscsabai nemzetőrök a Kazinczy utcai városi rendőrkapitányság irányítása alá tartoztak. Békéscsabán a rendfenntartásban továbbra is vezető szerepet játszott a katonaság. A honvédség végezte október 30. után a kommunisták és az államvédelmisek őrizetbe vételét is – ami a megye más városaiban és kisebb településein a nemzetőrök feladata volt –, jóllehet a katona-ügyész kíséretében fel-feltűnt egy-egy aktívabb nemzetőr is, a többi között a már említett Kocsis László színházi ügyelő.⁷²

Módszeresebb toborzásba a békéscsabai forradalmi bizottság csak a szovjet erők, a Debrecen irányából érkezett 32. gépesített gárdahadosztály Békéscsaba határában való letáborozása után kezdett, miután a forradalmi tanács a katona- és rendőrtisztek, valamint Fekete Pál kivételével az ellenállás mellett döntött.

A városi forradalmi újságban, a Kossuth Népében jelent meg a felhívás. A megyei forradalmi tanács katonaviselt, nem büntetett előéletű, nem nyilas, nem kommunista lakosok jelentkezését várta, hogy a november 3-ig összesen 57 fős nemzetőrség állományát elképzeléseik szerint 100-150 főre emeljék. Jelentkezni a rendőrségen lehetett a forradalmi bizottság ajánlásával.⁷³ Számuk a szovjet támadás hajnaláig körülbelül egy tucattal bővült is, de tényleges szolgálatba az újonnan jelentkezettek már nem állhattak. A békéscsabai nemzetőrök kevés kivétellel 20-40 év közötti munkások voltak.⁷⁴

A katonaság, rendőrség és nemzetőrség mellett Békéscsabán egy másik fegyveres alakulat szervezéséhez is hozzáfogtak november elején. A Forradalmi Harci Csoport vagy Fegyveres Harci Csapat néven emlegetett munkászászlóalj kiállítása, és a kiképzésére tett lépések egyértelműen a

⁷² A megyei bíróság ítélete a békéscsabai Kocsis László ügyében. Gyula, 1958. június 9. ERDMANN 2007: I. k. 240-231.

⁷³ *Kossuth Népe* 1956. november 3. 2.

⁷⁴ A BM Békés megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának összefoglaló jelentése. Békéscsaba, 1959. április 9. ÁBTL V-150365

fegyveres ellenállás szándékára utaltak, arra, hogy a forradalmi bizottság a város határában állomásozó szovjetekkel szemben felkészül a forradalom vívmányainak megőrzésére. A toborzást a munkahelyeken és az iskolákban a forradalmi bizottság tagjai végezték. A nemzetőrséggel szemben a csapat tagjai túlnyomó többségben, 90%-ban középiskolás diákok voltak. Az egység parancsnokaivá a helyőrség hivatásos tisztjeit nevezték ki. Biczó Gyula alezredest a csoport, Takács József főhadnagyot az első, Ispánki Sándor főhadnagyot a második század élére. A csapat megletebb, 20-40 év közötti, fegyverviselésben már némi tapasztalattal rendelkező tagjai, köztük több tanár is, szakaszparancsnokok voltak. A harci csoport szakaszvezetői között volt Szutoricz László gimnáziumi tanár is, aki néhány nappal korábban, lelkes rádióamatőrként kezdeményezte a békéscsabai Szabad Rádió felállítását. A katonaság öltöztette fel a csapat tagjait, és látta el őket gyalogsági fegyverekkel. A megyeszékhely november 4. hajnali váratlan megtámadása és eleste során nem kaptak parancsot a támadásra, megadták magukat a bevonuló szovjet erőknél.⁷⁵

Nemzetőrségek és fegyveres alakulatok a városokban

A megyeszékhely forradalmasodását követő napokban a megye városaiban és községeiben megalakuló forradalmi bizottságok, noha a katonaság és a rendőrség egy-egy kivételtől eltekintve a forradalom mellé állt, a rendfenntartás és a néphatalom biztosítására gyorsan megszervezték saját fegyveres alakulataikat, a nemzetőrségeket. Mint láttuk, Békésen, de másutt is ez irányba hatottak a városokból, járási székhelyekről a vidék forradalmasítására kivonuló küldöttségek. Sokszor a nagygyűléseken nevezték ki a nemzetőrségek parancsnokait. Az egységeket a megyei laktanyákból, illetve a kommunistáktól begyűjtött fegyverekkel és vadászfegyverekkel látták el.

A megye második legnagyobb városában, Orosházán október 30-án választották meg a forradalmi bizottságot. Az egy-két napja tartó tüntetések nyomán a város utcáiról ekkorra már eltűntek a rendőrkárók. Noha Urbán százados, a városi rendőrkapitányság vezetője készségesnek mutatkozott a

⁷⁵ A BM Békés megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának összefoglaló jelentése. Békéscsaba, 1959. április 9. ÁBTL V-150365; Tóth István és társainak vizsgálati iratai. ÁBTL V-143491/1-4

forradalmi bizottsággal való együttműködésre, a rendőrség állományát nem tartotta elégségesnek az adott helyzetben a rend fenntartására. A forradalmi bizottság a szervezet lojalitását is biztosítandó társparancsnokul dr. Györgyi Antalt nevezte ki mellé, aki jogászként a második világháború idején került a rendőrség kötelékébe, majd a koalíciós években is a rendőrségnél szolgált hadnagyi rangban, ahonnan „kulákká” minősítése miatt bocsátották el (testvére korai halála után ugyanis húsz egynéhány hold birtokába jutott). Györgyi Antal kinevezésével egyidőben a forradalmi bizottság azonnal 15 ún. „polgári ruhás rendőrrel”, azaz nemzetőrrel emelte a rendőrség létszámát. A nemzetőrök száma a rákövetkező napokban 60-70 főig emelkedett. A polgári ruhás rendőrök rendőrökkel és katonákkal járőrözve biztosították a városban a nyugalmat. Október 31-én, azok után, hogy a megyeszékhelyen is védőőrizetbe vették a kommunistákat, a két járási rendőrkapitány - közülük dr. Györgyi a nemzetőrség parancsnokának volt tekinthető - a forradalmi bizottság által átadott lista alapján, azt erősen megrószálva intézkedett húsz egynéhány kommunista állami és pártfunkcionárius őrizetbe vételéről. Simon Árpád nemzetőr Györgyi levelével - mely szerint *„Felhívom a forradalmi tanács nevében, hogy saját személyi biztonsága érdekében holnap, azaz október 31-én, szerdán az orosházi honvédség laktanyájában reggel 7 órakor jelenjen meg.”* -, és egy teherautónyi fegyverrel végigjárta a listán szereplőket, és beszállította őket a tüzerlaktanyába.⁷⁶ Orosháza és a járás forradalmasodó települései között szoros volt a kapcsolat. Az orosházi nemzetőrök szállítottak ki fegyvereket a járás kisebb településein szervezett nemzetőrségek számára, s a kistelepülések nemzetőrségei az általuk lefogott helyi kommunistákat az orosházi kapitányságra kísérték be „biztonsági őrizetbe”. November 4-én a szovjet támadás hírére Orosházán is haladéktalanul felállítottak, hangoshíradón toborozva, egy másik, civilekből álló fegyveres alakulatot is, a munkásszázadot, hogy azt a városra támadó szovjet egységek ellen bevessék. November 5-én a közeledő szovjet erők túlereje láttán mind a tüzérség harcállásba helyezett erői, mind a munkásszázad harc nélkül visszavonult.

A megye harmadik legnagyobb városában, Gyulán is a békéscsabai és orosházi nemzetőrséghez hasonló méretű polgári fegyveres erő szerveződött,

⁷⁶ A megyei bíróság ítélete az orosházi Nagy Lajos és társai ügyében. Gyula, 1957. július 29. ERDMANN 2007: III/2. k. 102-119.; A megyei bíróság ítélete az orosházi dr. Györgyi Antal ügyében. Gyula, 1958. február 13. ERDMANN 2007: III/2. k. 159-165.

akiket szintén a járási rendőrkapitányságon helyeztek el. Parancsnokuk, Nátor József főhadnagyként szolgált a második világháború idején. A gyulai nemzetőrök aktívabb tagjai, az ún. „B csoport” végezte a helyi kommunisták megfigyelését, őrizetbe vételét.⁷⁷

Nemzetőrök számokban

A forradalmi bizottságok által felállított nemzetőrségek méretéről és összetételéről a Békés megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya által 1959. április 9-én, azaz másfél évvel az események után összeállított jelentés szolgál a legtöbb adatsorral.⁷⁸ A jelentésben szereplő adatok és információk sok helyütt pontatlanok és tendenciózusak. Kevés település esetében támaszkodhattak az összeállítók a nemzetőröket felsoroló, írott listákra, s még ez esetekben sem lehetett tudni, hogy a nemzetőrként összeírtak valóban teljesítettek-e szolgálatot. Összességében a megyei jelentés mégis átfogó, ha hozzávetőleges képet is nyújt a nemzetőrségekről. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy míg a városok nemzetőr alakulatai 60-70 fősek voltak, a nagyobb községekben az egységek 10-25 főből álltak, a kisebb településeken pedig 4-10 nemzetőr biztosította a rendet. A 45 fős tótkomlói, 89 fős köröstarcsai, de főként a 130 - más adatok szerint 190, illetve 192 - fős endrődi nemzetőrség kivételnek számított. Utóbbi településen, ahol egykor önállóan gazdálkodó parasztok éltek, Vaszkó Mihály korábbi kisgazda országgyűlési képviselőt választották a község élére, aki Dienes Izra tanítót, egykori főhadnagyt jelölte ki a nemzetőrség parancsnokává. Dienes *„személyesen is kiment az ugarra, az elégedetlen parasztok közé, szervezni a nemzetőrséget”* végigjárta a termelőszövetkezeteket, a tanyákat, és mindenkit összeírt, akit megbízhatónak, és a kommunista rendszerrel szemben állónak talált.⁷⁹ Névlegesen ezért lett ilyen nagy a település nemzetőrsége, közülük kevesen tevékenykedtek aktívan, de akik igen, azok a település új vezetésének irányítása alatt olyan rendet tartottak, amit később Endrőd restaurálódott kommunista vezetése is elismert. Az elismerés nem jelentette, hogy erre a

⁷⁷ A BM Békés megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának összefoglaló jelentése. Békéscsaba, 1959. április 9. ÁBTL V-150365

⁷⁸ A BM Békés megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának összefoglaló jelentése. Békéscsaba, 1959. április 9. ÁBTL V-150365

⁷⁹ A községi VB jelentése a járási VB-nek a forradalom időszakáról. Endrőd, 1957. március 11. ERDMANN 2007: II/1. k. 300-302.

nemzetőr alakulatra is, mint a nemzetőrségek többségére, ne akarták volna ráerőltetni, hogy „csendőrök és kulákok, kulákcsemeték” gyülekezete volt. Endrődön ebből annyi felelt meg a valóságnak, hogy a nemzetőrök egyénileg gazdálkodó földművesek voltak, de többségük nem számított módosabb gazdának. Csendőr egy sem volt közöttük. A csendőröket, mint fegyverhez értő embereket kérték fel több helyen a nemzetőrség megszervezésére, de arányuk így sem volt meghatározó. Kétegyházán a településen lakó 4 csendőr egyike sem vállalta még a tagságot sem a nemzetőrségben. A megye 66 települése közül 9 olyanról tudni, ahol csendőrt bíztak meg a nemzetőrség megszervezésével, és 7 olyanról, ahol egykori katonatisztet. Csanádapácán Csabai József korábbi csendőrnnyomozó tiszthelyettes kifejezetten a lakosság nyomására vállalta el a feladatot,⁸⁰ Bélmegyeren Kovács János egykori csendőr sem az egységet, sem a fegyverek begyűjtését nem szervezte meg végül.⁸¹ A békési Juhász György, egykori csendőr, a békési nemzetőrség későbbi parancsnoka, sokkal aktívabban lépett fel, már október 27-én a kommunistáknál fegyver után kutató tüntetők élére állt, ennek nyomán kérték fel a nemzetőrség megszervezésére.⁸² A nemzetőrparancsnokok mintegy ötöde tagja volt a forradalmi/nemzeti bizottságoknak is. Sarkadon Tanító Árpád, Geszten Fenesi Mihály, a forradalmi bizottságok elnökei a maguk kezében tartották meg a nemzetőrség vezetését is. Csabacsúdon a forradalmi bizottság tagjai egyben nemzetőrök is voltak.⁸³

A nemzetőrségek elsődleges feladata a rend és nyugalom biztosítása volt. Többségük csak járőrözött, igazoltatta a településre érkező idegeneket. A forradalmi bizottsági tagokkal összehasonlítva velük szemben sokkal kevesebb esetben alkalmaztak megtorlást. Közülük is kevesebben, 15-en érezték, hogy a szovjet megszállás után félelemből vagy politikai ellenszenvből feltétlen az emigrálásba kell menekülniük. Ha ezt a számot azonban a Békés megyéből emigráltak mintegy félszáz fős csoportjára vetítjük, arányuk már nem is olyan kicsi.

⁸⁰ A községi VB jelentése a járási VB-nek a forradalom időszakáról. Csanádapáca, 1957. március 21. ERDMANN 2007: II/1. k. 74-75.

⁸¹ Bélmegyer

⁸² Békés Juhász György

⁸³ A BM Békés megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának összefoglaló jelentése. Békéscsaba, 1959. április 9. ÁBTL V-150365

A megyében mintegy kétszáz fő ellen indítottak bírósági eljárást, 300 embert tartottak közbiztonsági őrizetben, rendőri felügyelet alá pedig 50-60 forradalmárt helyeztek. Ezzel szemben 24 nemzetőrt ítéltek hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre, 16-ot internáltak, és 5-öt helyeztek rendőri felügyelet alá. A kommunista hatalom megtorlásának célkeresztjébe a nemzetőrök közül elsősorban a parancsnokok kerültek. Rajtuk kívül még azok, akik más szerepben is kitűntek: tevékeny szerepet töltöttek be a település forradalmi bizottságában, az októberi vagy a december elejei tüntetések során részt vettek a kommunista jelképek, a pártiratok, a nyilvántartások megsemmisítésében. Mások amiatt kerültek bajba, s talán ez számított a számukra felróható legnagyobb bűnnek, hogy mint a forradalmat megtestesítő bizottságok/bizottmányok megbízható fegyveres alakulata, értelemszerűen rájuk hárult a feladat, hogy őrizetbe vegyék azokat a kommunistákat, államvédelmiseket, akik veszélyt jelenthettek a forradalom vívmányaira. Több esetben fegyverrejtegetés, vagy rendszer ellenes megnyilatkozás kapcsán indított nyomozás fedte csak fel, hogy az ellenségnek tartott egyén számlájára az is felróható, hogy fegyveres nemzetőr szolgálatot teljesített a forradalom napjaiban. A békéscsabai István-malomban szobafestőként dolgozó Ondos Andrást például, aki a békéscsabai nemzetőrség tagja volt, 1957 decemberében 6 hónap szabadságvesztésre ítélték. A vizsgálat során feltárták, hogy *„részt vett az üzem homlokzatán álló vörös csillag leverésében, földhöz vágta Rákosi és Sztálin pártirodai gipszszobrai és eltűzelte a személyzeti iratokat.”* Mégsem ezekért a vádiratokban toposzként ismétlődő cselekedetekért vonták felelősségre, melyek minden vádlottat a jelképrombolás főszereplőjévé emeltek ki a tömegből, hanem egy évvel a forradalom után elkövetett „izgatásért”, miután kérészetűnek nevezte a Kádár-kormányt.⁸⁴ A nemzetőrök közül kivételesen súlyos börtönbüntetést két esetben szabtak ki. A békéscsabai Szelecsán Mihályra 15, és a szintén békéscsabai Lévai Istvánra 20 évet. Büntetésüket elsősorban nem a békéscsabai nemzetőrségben vállalt szerepük miatt kapták, hanem azért, mert november 4. után a békéscsabai Barnevál⁸⁵ munkástanácsának tagjaival együtt megpróbálták a szovjetekkel szemben fegyveres ellenállást szervezni, röplapokat készítettek, megpróbáltak

⁸⁴ Megyei ügyészégi vádirat a békéscsabai Ondos András ügyében. Gyula, 1957. december 4. ERDMANN 2007: I. k. 509-510.

⁸⁵ Barnevál: Baromfiértékesítő Nemzeti Vállalat

fegyvert szerezni, és elvágták a Békéscsabáról kimenő távírókábeleket. Lévai továbbá december elején, a békéscsabai vasútállomáson is átvette az irányítást, mivel az állomásfőnök nem vállalta a 48 órás sztrájkot.⁸⁶ A gyulavári nemzetőrség tagját, Zsótér Mátyást 8 év börtönbüntetésre ítélték, mivel csatlakozott azokhoz a fiatalokhoz, akik a karhatalmisták és a tüntetők gyulai összecsapása után úgy döntöttek, hogy a határőrségtől fegyvereket szereznek, és a Kőrös feletti hídnál szembeszállnak a pufajkásokkal.⁸⁷ Noha végül fegyveres összecsapásra nem került sor, mert meggyőzték őket a harc reménytelenségéről, az eset, melynek Zsótér is szereplője volt, megőrződött a történelmi emlékezetben, hiszen két társát, Mányi Erzsébetet és Farkas Mihályt az akcióban való részvételükért statáriális eljárás során halálra ítélték. 8 év börtönbüntetésre ítélték Buzi Károlyt, a sarkadi nemzetőrség decemberben kijelölt parancsnokát a rendőrség és a karhatalmisták lefegyverzéséért és bántalmazásáért.⁸⁸

A nemzetőrsek feladatai

Mint a fentiekben már többször utaltam rá a nemzetőrseket mindenekelőtt közrendvédelmi feladatok ellátására állították fel, hogy a rendkívüli körülmények közepette fenntartsák a rendet és a közbiztonságot, megelőzzék a kommunisták részéről feltételezett provokációkat és támadásokat. A nemzetőrök őrizték a fontosabb objektumokat, gyűjtötték be a civilek kezén levő fegyvereket. A párt- és tanácsi vezetők, és más, a falu életét meghatározó kommunista funkcionáriusok, köztük gépállomás igazgatók, begyűjtési előadók, államvédelmi tisztek őrizetbe vétele is a nyugalom fenntartását, egyben személyi biztonságuk megvédését célozta. A „védőőrizetben” egyfelől szoros ellenőrzés alatt tarthatták őket, ugyanakkor lefogásukkal a lakosság részéről jelentkező nyomásnak tettek eleget, csökkentették az általános feszültséget. A nemzetőrök több helységben utasításra folytatták az első forradalmi napok jelképrombolásait, a kommunista múltat megtestesítő tárgyak összegyűjtését és eltávolítását. Endrődön például átkutatták a

⁸⁶ A megyei bíróság ítélete a békéscsabai Polgár János és társai ügyében. Gyula, 1957. június 25. ERDMANN 2007: I. k. 428-446.

⁸⁷ A kecskeméti katonai bíróság, mint rögtönítélő bíróság ítélete Mányi Erzsébet és társai gyulavári ügyében. Békéscsaba, 1957. január 10. ERDMANN 2007: II/2. k. 510-522.

⁸⁸ A megyei bíróság ítélete a sarkadi Buzi Károly ügyében. Gyula, 1957. május 20. ERDMANN 2007: III/2. k. 213-217.

pártirodát a pincétől a padlásig, majd a Földvári Kálmán tanár nemzetőr vezette csoport „könyvrazziát” tartott a földműves szövetkezetnél és eltávolította a szovjet könyveket.⁸⁹

A sarkadi járáshoz tartozó Okányban, ahol már 1956 augusztusában is a tagosítások ellen tüntettek, de ahol a forradalom utóvédharcaiban is radikálisabban fogalmazódott meg a népakarat, a nemzetőrök akadályozták meg az önkényeskedést, nehogy a falu lakossága bántalmazza a visszatérő körzeti megbízottat. Okány jó példa arra is, hogy noha a nemzetőrség - amelyet egyébként a Hazafias Népfront helyi elnökének, a lelkésznek a javaslatára állítottak fel - névleg egy csendőr törzsőrmester parancsnoksága alatt állt, valójában egy forradalmár irányította azt. Tóth István passzívan viselkedett, a kezdeményezés végig K. Szilágyi Sándor kezében volt. K. Szilágyi már a tagosítási tüntetések során kitűnt aktivitásával, vezető szerepét általánosan elismerték. A vasárnapi falugyűlésre kész névsorral érkezett arról, hogy kiket szeretne a nemzetőrségben látni. Intézkedett, hogy a nemzetőrség átvételi elismervény fejében szerezzen két motorkerékpárt az Orosi Állami Gazdaságtól. Előállította a párttitkárt, és összeíratta a helyi kommunistákat, akiknek ellenőrzésképpen naponta háromszor jelentkezniük kellett a nemzetőrség irodájában, a rendőrőrsön. A szovjet támadás hírére intézkedett, hogy a földműves szövetkezet üres üvegeiből Molotov-koktélokot gyártsanak, amiknek megsemmisítéséről a forradalmi bizottság néhány tagja elővigyázatosságból még időben gondoskodott.⁹⁰

Komolyabb, esetleges atrocitást is magában rejtő megmozdulás a forradalom napjaiban csak elvétve volt a megyében. Elkeseredett összecsapásokra a forradalom utóvédharcai során december első két hetében volt sok példa, de akkor a nemzetőrök már nem a rendfenntartók, hanem a fegyveres ellenállók szerepében léptek fel.

A nemzetőröknek a forradalom napjaiban a fűzesgyarmati pogromhangulat megfékezésében jutott az egyik legkényesebb feladat. Fűzesgyarmaton az október 28-i, vasárnapi nagygyűlésen elterjedt a hír, hogy fegyveres kommunisták, „zsidók” érkeztek a községbe. Néhány zúgolódó

⁸⁹ A községi VB jelentése a járási VB-nek a forradalom időszakáról. Endröd, 1957. március 11. ERDMANN 2007: II/1. k. 300-302.

⁹⁰ A megyei bíróság ítélete az okányi K. Szilágyi Sándor ügyében. Gyula, 1957. december 12. ERDMANN 2007: III/1. k. 301-307.

tüntető ezért a rendőrőrs ellen vonult. A felháborodott tömeget a nemzetőrparancsnoknak, a már javakorabeli parasztgazdának, Hajdu Antalnak átmenetileg azzal sikerült lecsillapítania, hogy fegyveresek és fegyverek után kutatva átvizsgáltatta a község két kommunista, egyben zsidó származású lakosának házáat. Másnap az utcán az emberek rátámadtak a párttitkára. A személyes felelősségre vonás tömeges verekedéssé fajult. A főtérré hurcolták a begyűjtési előadót is, akit kis híján felakasztottak, majd a lincshangulatban kikergették a „magyarok boltjaiból” a földműves szövetkezet pénztárosát, és a cipőbolt vezetőjét, a kommunista Moskovitz testvéreket. Ezen a ponton léptek közbe a nemzetőrök, és akadályozták meg, hogy a sérelmek számonkérése gyilkossággá fajuljon.⁹¹

A november 4-i szovjet támadás

A szovjet csapatok támadására mind a megyeszékhelyen, mind a járási központokban, de a falvakban is készültek a forradalmi bizottságok, ugyanakkor a felkészülésre alig maradt néhány napjuk, esetleg órájuk. A Békéscsabára tűzharcban, majd másnap Orosházára békésen bevonuló szovjet csapatok lefegyverezték a katonaságot, a rendőrséget, a nemzetőrséget, és a munkásszászlóaljakat. A békéscsabai hadkiegészítő parancsnokság a támadás hírére fegyverekért jelentkező polgárok igényét elutasította. Perjési Pál műtős, a kórház munkástanácsának tagja, aki Békéscsaba egyik városrészében, Fényesen saját nemzetőr csapatot állított fel, amelyet a honvédség segítségével fegyverezett fel, ellenállásra buzdította egységének tagjait, de nem akadtak követői.⁹²

Tótkomlóson a nemzetőrség tényleges parancsnoka az egykori pótcsendőr Varga Sándor mellett szolgálatot teljesítő földműves-napszámos, szociáldemokrata Král Lajos volt. Král 20 újonnan felfegyverzett nemzetőrrel készült a szovjetek feltartóztatására, állítólag parancsot is adott, hogy a szovjetekkel fel kell venni a harcot, de miután Orosháza megadta magát, itt is lemondtak a védekezésről.⁹³ Így történt az ellenállásra készülődő

⁹¹ A megyei bíróság ítélete a füzesgyarmati Éri Lajos és társai ügyében. Szeghalom, 1957. július 12. ERDMANN 2007: II/1. k. 306-321.

⁹² A megyei bíróság ítélete Perjési Pál ügyében. Gyula, 1957. május 13. ERDMANN 2007: I. k. 268-270.

⁹³ A megyei bíróság ítélete a tótkomlósi Lachata István és társai ügyében. Gyula, 1957. december 10. ERDMANN 2007: III/2. k. 393-399.

Mezőberényben, Battonyán, Dombegyházán, Kevermesen, Csorváson, és Telekgerendáson is. Békésen még november 17-én is a nemzetőrség biztosította a rendet, ekkor a szarvasi kommunista népőrség fegyverezte le Juhász György alakulatát.⁹⁴

Kettős hatalom - utóvédharcok

A forradalmat eltipró november 4-i szovjet támadás ellenére 1956 novemberében a legtöbb községben, és a félreeső járási székhelyeken – Sarkadon, Szeghalmon, Mezőkovácsházán – a helyi öngazgatási szervként működő forradalmi bizottságok ragaszkodtak legitimitásukhoz. A lakosság bizalmát élvezve tárgyalópartnernek tekintették magukat a Kádár-kormánnyal, illetve eljártak a település gondjaiban, intézkedtek, az utóbbi által támogatott helyi államigazgatási képviselőkkel szemben. November végétől ezek a valós népképviselői nyugvó bizottságok az egyre határozottabban restaurálódó kommunista hatalommal szembehelyezkedve elkeseredetten védték a forradalom demokratikus vívmányait immár nemcsak a tárgyalóasztalnál, hanem ismét a lakosságot mozgósítva, újratoborozva a több helyen szélnék eresztett nemzetőrséget.

Ahogy októberben a forradalmi hullám egyes aktívabb központokból indult ki, és söpört végig a megyén, november-december folyamán is falról falra terjedt a tiltakozási hullám. A sarkadi, majd a mezőkovácsházi járás bolydult fel legerősebben. A megye dél-keleti szögletében fekvő mezőkovácsházi járás tanyavilágának települései – Battonya, Dombegyháza, Dombiratos, Lőkösháza, Kevermes, Kunágota stb. – egymást mozgósították. Több százan mozogtak falról falra. Hasonló jellegű, több településre kiterjedő protestálási hullámra az országban még Hajdú-Bihar megyében volt példa a forradalom leverését követően néhány héttel, de Békés megye egyedülállóan tekinthető annak kiterjedése és elszántsága tekintetében. A decemberi tiltakozási hullám, melyet a félelem és a kétségbeesés mozgatott, valamint a falvakban is érezhető élelmiszerhiány okozta feszültség nagyobb pusztítással járt, mint a forradalom lelkes tüntetései. Decemberben nem volt sem idő, sem mód szervezett fegyveres alakulat felállítására. Az egykori, és újonnan jelentkezett nemzetőröket az elrejtett fegyverekkel, vagy a

⁹⁴ A megyei bíróság ítélete a békési Juhász György és 22 vádlott-társa ügyében. Gyula, 1957. augusztus 29. ERDMANN 2007: I. k. 114-136.

megtámadott rendőröktől, karhatalmistáktól elkobzott géppisztolyokkal, pisztolyokkal, karabélyokkal szerelték fel. Sarkadon december 6-ra tüntetést hirdettek a cukorgyár és kendergyár dolgozói. A tüntetés egyik kiváltó oka az előző napi megyei pártaktíván a kommunisták forradalommal szembeni nyílt kiállása volt. A hatalmukat biztosító rendőrséggel szemben eleve bizalmatlanságot táplált a lakosság, sőt híre ment, hogy egy teherautón közelednek, hogy feloszlassák a demonstrálókat. A tömeg, akikhez állomáshelyüket elhagyott honvédek is csatlakoztak, egy része a rendőrsre, egy másik része a járási rendőrkapitányra vonult, s mindkettőt lefegyverezték. Az elkobzott fegyvereket azok kezébe adták, akik a forradalom napjaiban nemzetőrök voltak. Hozzávetőleg 25 fővel újjáalakult a nemzetőrség. A hadkiegészítő parancsnokságtól szerzett pisztolyokkal újabb fegyverekhez jutottak, de soraikat nem sikerült gyarapítani, mert az éjszaka megérkeztek a szovjet páncélosok és a magyar karhatalmisták, többeket letartóztattak, és Békéscsabára hurcoltak. Másnap reggel a letartóztatásokon felbőszült tömeg ismét a rendőrség elé vonult, az onnan teherautón kimenekülni próbáló rendőröket, karhatalmistákat, és velük menekülőket lerángatták a platóról, és súlyosan bántalmazták. Hasonlóképpen összeverték egy államvédelmi századost is, akiről elterjedt az a szóbeszéd, hogy a forradalom napjaiban benzinnel akarta megtölteni a tűzoltó fecskendőket, és azokat meggyújtva tűzzel oszlatni szét a tüntetőket. Az ekkor már a forradalmi bizottság megbízásából Buzi Károly pótcsendőr, majd rendőr őrmester parancsnoksága alatt álló nemzetőrség nem fékezte meg az atrocitásokat, maguk a nemzetőrök is osztoztak a feldühödött tömeg indulatában.⁹⁵

Sarkadon, akárcsak a megye több olyan településén - Kötegyánon, Nagykamaráson, Battonyán, Mezőkovácsházán, Dévaványán, Szeghalmon stb. -, ahol sor került a nemzetőrség ideig-óráig tartó újraszerveződésére, a szovjet páncélosok kíséretében megjelent karhatalmi erők vetettek véget a tüntetéseknek, és számolták fel a forradalmi fegyveres erőket. Korábban, mint a forradalmi bizottságokat, melyek közül néhány, vagy csak néhány bizottsági tag még ideig-óráig a helyén maradhatott, de a nemzetőrökkel szemben ők közvetlen veszélyt nem jelentettek a restaurálódó kommunista hatalomra.

⁹⁵ A katonai bíróság ítélete a sarkadi Jenei Andor határőr és társai ügyében. Szeged, 1957. október 28. ERDMANN 2007: III/2. k. 223-234.; A VB elnök és a párttitkár beszámolója Sarkad forradalmi időszakáról. Sarkad, 1957. március 18. ERDMANN 2007: III/3. k. 207-213.

Fekete István

A katonák szerepe a szolnoki '56-os eseményekben

Szolnokon a történelmi események, folyamatok alakulásában három sajátos tényező játszott, játszik meghatározó szerepet. Az egyik a település stratégiai jelentősége, hiszen földrajzi elhelyezkedése révén sajátos összekötőkapocs a Kárpát-medence keleti térségei, valamint Budapest között. A másik sajátos tényező, hogy itt kínálkozik a legkedvezőbb lehetőség, a Tisza, mint jelentős folyami akadály leküzdésére. Ennek ékes bizonyítéka, hogy az országban elsők között itt jött létre közút, honosodott meg hajóút, épült vasút, majd repülőtér. A harmadik sajátos történelmi tényező a helyi vezetők érdekérvényesítő képessége. Mindezek a körülmények meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a település viszonylag korán felkeltette a katonaság érdeklődését is, és így a gyakori átvonulási színtér a reguláris fegyveres erők otthonává vált. A katonaság a város mindennapi életének része, meghatározó tényezője lett, a település fokozatosan a katonák városává, katonavárossá vált. Így volt ez 1956 őszén is. A városban, és a megyében is jelentős létszámú katonaság – magyarok és szovjetek – állomásozott. A rendfenntartó erők közt, a városi kapitányságokon 85 fős államvédelmi állomány volt elhelyezve. Szolnokon és annak környékén az alábbi magyar és szovjet katonai erők állomásoztak 1956-ban.

Magyar és szovjet katonai alakulatok a megyében⁹⁶		
Alakulat	Állomáshely	Parancsnok
Magyar alakulatok		
Kilián Repülő Hajózó Tiszti Iskola	Szolnok	Kablay Lajos alezredes ⁹⁷

⁹⁶ Visszaemlékezéseikkel, és felhasználásra részemre biztosított anyagaikkal segítettek: Bokor József, Erdei Kálmán, Fodor Gyula, Staub István, Szikra Lajos; CSEH Géza: *Válogatás az 1956-os forradalom levéltári dokumentumaiból*. (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 8.) Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár) 2006. [továbbiakban: CSEH 2006] 46-48.

⁹⁷ Kablay Lajos posztumusz ezredes (1911. Rákosszentmihály – 1987. Budapest). A Ludovika Akadémia elvégzése után 1934. augusztus 20-án avatták hadnaggyá. 1941 és 1943 között a távolfelderítő-repülőknél bevetésekre járó megfigyelő-tisztként teljesített frontszolgálatot, példás helytállásáért megkapta a „Signum Laudis”-t hadiszalagon, kardokkal. 1941 elején megnősült, egy lánya született. A szovjet hadifogságból 1948. január 28-án szabadult. 1949-

Sugárhajtású Vadász Kiképző Ezred	Kunmadaras	Hagymási Jenő százados
Légvédelmi Tüzér Tiszthelyettes-képző Iskola	Szolnok	Kaszás Béla alezredes
19. Műszaki Zászlóalj	Szolnok	Gilányi Miklós százados
27. Légvédelmi Tüzérezred	Szolnok	Szathmári József százados ⁹⁸
46. Lövészezred	Mezőtúr	Szabó Lajos alezredes
50. Tüzérezred	Jászberény	Varga Ferenc őrnagy
52. Páncélos és Rohamlövegezred	Mezőtúr	Dropán Ferenc őrnagy
59. Híradózászlóalj ⁹⁹	Mezőtúr	nincs adat
86. Aknavető Ezred	Szolnok	Gyüre őrnagy

ben került Szolnokra, megfigyelőszázad-parancsnoki beosztásba. 1951 júniusában nevezték ki a Kilián Repülő Hajózó Tiszti Iskola parancsnokának. Az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában a Szolnok Megyei Munkástanács katonai biztosa. 1957. augusztus 12-én letartóztatták, és rendfokozata, kitüntetései meghagyása mellett, jogerősen 1 év börtönbüntetésre ítélték. 1958 és 1961 között különböző alkalmi munkákból tartotta fenn családját. 1961-ben a Velencei Halászati Szövetkezet alkalmazta agronómusként. Szolnokon teret neveztek el róla és ugyanott szobrot állítottak neki, 2011-ben a város posztumusz díszpolgára lett. TISZAI Lajos: Kablay ügy. *Néplap* 1989. június 13-16. 3.; Interjú Kablay Lajosnéval, Fogarasi László nyá. alezredessel, valamint Fodor Gyula nyá. ezredessel.

⁹⁸ vitéz Szathmári József posztumusz őrnagy (1908. Hajdúszoboszló – 1978, Szolnok). Katonai szolgálata alatt beiskolázták a jutasi Magyar Királyi Honvéd Altisztképző és Nevelőiskolába, légvédelmi tüzér szakra, amit el is végzett. 1941-ben kiemelkedő helytállásáért a „Nagy Ezüst Vitézségi Érem”-mel tüntették ki. 1942-ben megnősült, négy gyermeke született. Megjárta a szovjet frontot, négy évig volt hadifogságban, Tbiliszipben. 1948-as hazatérése után felvételét kérte az új honvédségbe. A Magyar Néphadseregben tiszté léptették elő. 1955-ben nevezték ki a szolnoki 27. Légvédelmi Tüzérezred parancsnokává. 1956. október 26-án a megyei katonai tanács alárendeltségében működő hadműveleti csoport vezetője lett. Kablay alezredes 1956. november 1-én, a munkástanács határozata alapján Szolnok város védelmi parancsnokává nevezte ki. Alapos helyzetértékelést követően jelentette a város katonai biztosának, hogy a szovjetek elleni fegyveres fellépésnek Szolnokon nincs realitása. 1957 nyarán letartóztatták, másfél év börtönre ítélték. Haláláig alkalmi-, illetve segédmunkából élt. Szolnokon a Tancsics Mihály utcában emléktáblát állítottak neki. TISZAI Lajos: Rideg tények, avagy mese tankkal. *Vasárnap* 1991. október. 11.; Ifj. Szathmári József szóbeli visszaemlékezése.

⁹⁹ HL LEV-1172-1/2012; Ladányi Gyula által biztosított adatok.

92. Páncéltörő Tüzér Osztály	Karcag	Antal József százados
Szovjet alakulatok		
7. Gépesített Ezred	Szolnok	nincs adat
Páncélos Harckocsizó Tisztes-képző Iskola ¹⁰⁰	Jászberény	Kasporszki alezredes

Kablay Lajos alezredes

Szathmári József százados

Október 24-én, a hajnali órákban Nádor ezredes, a légierő parancsnoka riadóztatta a repülőcsapatokat, így a Kilián György Repülő Hajózó Tiszti Iskolát is. Ez az ilyenkor szokásos laktanyai készenlét mellett a repülőcsapatoknál meghatározott gépszám készenlétben tartását is előírta (a Kilián esetében a kunmadarasi ezredet érintette). Kablay Lajos alezredes, az iskola parancsnoka az elrendelt feladaton túl ismertette állományával a Honvédelmi Minisztériumból érkezett, a fővárosban történt eseményekkel

¹⁰⁰ BABUCS Zoltán – BESENYI Vendel: *A jászberényi huszárlaktanya története*. Jászberény (Mátrix Kft. – Szivárvány Multimédia Stúdió) CD-ROM 24. A szovjet alakulat 1949-57. között volt Jászberényben. Az akkori történetek szerint 1956. november 4-én az iskola megbízott parancsnoka megtagadta a lakosság elleni fellépésre vonatkozó parancsot.

kapcsolatos információkat is.¹⁰¹ A szovjet különleges hadtestet október 23-án 22:00 órakor riadóztatták.¹⁰²

Október 24-én délelőtt 4-500 fős tömeg tüntetett Szolnokon, jelszavaik között a szovjet típusú címerek, jelvények eltávolítása, a nép felfegyverzése, a szovjet csapatok kivonása szerepelt. A tüntetéssel egy időben az 54. (szovjet) pontonos ezred vonult át a városon harcokcsikkal és páncélozott harcjárművekkel (PSZH). Néhány - az akkori hivatalos jelentés szerint - gyermek az út mellé útjavítás céljából leszórt bazalt kövekkel dobálta meg a harcjárműveket, és az egyik szovjet katonát, aki a harcokcsi tornyában állt, fejen találták. A szovjetek ekkor 8-10 figyelmeztető lövést adtak le a harcokcsikk géppuskájából. Még ezen a napon, 15-16 óra körül több százan tüntettek a helyőrség komendáns hivatal előtt a címerek és a csillagok eltávolítását követelve. A hivatal vezetője, Bíró Miklós százados, üdvözölte a tüntetőket, majd beszéde végeztével leszedette az épületről az akkor hivatalos magyar zászlót, a hivatal katonáit pedig utasította, hogy egyenruháikról távolítsák el a szovjet típusú jelvényeket, és tűzzenek fel nemzetiszínű szalagot. A tüntetők ezt követően nagy ováció közepette, a hadsereget éltetve továbbmentek. Az esti órákban a demonstrálók a város fellobogózott 1848-as emlékművéhez, a Damjanich-szoborhoz vonultak. Az emlékhely talapzatán négy vasutas állt egyenruhában, nemzetiszínű zászlóval a kézben. A rendezvényen a lakossággal való együvé tartozást bizonyítandó, részt vett a Kilián iskola nyolcfős tiszti küldöttsége is, beszédet mondott Szabó József őrnagy (Floki), az iskola augusztusban megszüntetett repülőképző-ezredének volt parancsnoka. Elmondta, hogy a katonaság a forradalom mellett áll. A rendezvény a Himnusz elénklésével zárult.¹⁰³

Szolnokon október 26-án, 14 órakor a megyeháza dísztermében tartott gyűlésen választották meg a városi (később megyei) munkástanácsot. Elnöke Dancsi József lett. Az elnökkel együtt 20 fős intézőbizottságot alakítottak. A katonai biztos Kablay Lajos alezredes, helyőrségparancsnok lett. Ugyanekkor

¹⁰¹ SIMON László: „Cselekedjék belátása szerint.” *TOP GUN* 1997/6. [továbbiakban: SIMON 1997] 18-23.; IVÁN Dezső: *A magyar katonai repülés története, 1945-56.* Budapest (Honvédelmi Minisztérium Oktatási és Tudományszervező Főosztály) 1999. [továbbiakban: IVÁN 1999] 169-170.

¹⁰² ZICHERMAN István: *1956 szovjet szemmel.* Budapest (Anno) 2006. [továbbiakban: ZICHERMAN 2006] 74-75., 78.

¹⁰³ Magyar Néphadsereg Kilián György Repülő Hajózó Tiszti Iskola parancsnokának jelentése. HL 1956-os gyűjtemény 1. doboz 28. ő. e. [továbbiakban: MN KGYRHTI pk. jelentése] 530.

megalakult a megyei forradalmi katonatanács,¹⁰⁴ és annak hadműveleti csoportja¹⁰⁵ is.¹⁰⁶

Szolnokon a forradalom első napjától fogva „benne volt a levegőben” a fiatalok felfegyverzésének gondolata, kezdetben azzal a szándékkal, hogy segítsenek a Budapesten harcolóknak. Ez a szándék vezette azt a mintegy 700-800 egyetemista és munkás fiataalt is, akik miután részt vettek a megyeháza előtt a munkástanács választását követő nagygyűlésen, úgy döntöttek, hogy elindulnak a katonai repülőtérre fegyverekért. Az ekkor még a megyeházán tartózkodó Kablay alezredes telefonon beszélt helyettesével, Dankó Pál őrnaggyal. Utasította, hogy a kapunál fogadja a fiatalokat, de a laktanyába ne engedje be őket, és ne adjon számukra fegyvereket. Dankó őrnagy, azonnal kiadta a parancsot a laktanya körkörös védelmére, és intézkedett, hogy néhány tapasztaltabb tiszt (Szabó József, Mihály István őrnagyok, Gáti Sándor, Pompor István, Németh János, Juhos Sándor, Szécsi István századosok, és Bojtár Károly főhadnagy) menjen a tüntetők elé, és próbálja meg eltéríteni őket fegyverszerzési szándékuktól. Kísérletük sikertelen volt, ezért a tiszti csoport visszatért a laktanyába. Lassan hallhatóvá, majd láthatóvá vált a tömeg, akik nem voltak agresszívek, csak kiabáltak („ruszkik haza, és fegyvert a népnek”). Dankó őrnagy fogadta őket a kapunál. Rövid, de eredménytelen szóváltás után, amikor a helyzet már kezdett „megkeményedni”, megérkezett Kablay alezredes. A helyőrségparancsnok megnyugtatta a tüntetők képviselőit, közölte velük, hogy *„a forradalom fegyveres védelme a katonák dolga, és ha szükség lesz rá, teljesíteni fogják a haza iránti kötelességüket.”* Miután

¹⁰⁴ Vezetője: Kablay Lajos repülő alezredes (a Kilián iskola parancsnoka, helyőrségparancsnok). Tagjai: Brassói Tivadar őrnagy (október 29-től helyette Varjú Zsigmond főhadnagy), Kopasz György százados (19. Műszaki Zászlóalj), Keresztes Lajos tüzér százados (Légvédelmi Tüzér Tiszthelyettes-képző Iskola), Bándi Imre rendőr százados (megyei rendőr-főkapitányság), Bencze Imre tüzér főhadnagy (jászberényi tüzérezred), Szabó Lajos polgári alkalmazott (Kablay írnoka).

¹⁰⁵ Parancsnoka: Szathmári József százados (a 27. Légvédelmi Tüzérezred parancsnoka). Tagjai: Decsi Ferenc (a Kilián iskola hadműveleti osztályvezetője), Mester Andor (27. Légvédelmi Tüzérezred), és Matta Gábor (19. Műszaki Zászlóalj) századosok, Szőke Károly (86. Aknavető Ezred), és Deák Ferenc (Légvédelmi Tüzér Tiszthelyettes-képző Iskola) főhadnagyok. Kablay a munkástanács felhatalmazása alapján Szathmári századost 1956. november 1-én a város védelmi parancsnokának nevezte ki. Szathmári a feladat tisztázását követően arra a következtetésre jutott, hogy a városban a szovjet katonai erők elleni harcnak nincs esélye, ezért javasolta, hogy a harctevékenység megszervezésére, és további katonai akciókra ne kerüljön sor.

¹⁰⁶ MN KGyRHTI pk. jelentése 528-542.

alábbhagytak az indulatok, Kablay alezredes intézkedett, hogy a tüntetőket autóbusszal szállítsák vissza a városba.

Kablay, mint a második világháború harcaiban edződött katona, jól tudta, hogy a fegyverek feletti kontroll hiánya egy olyan stratégiaiag fontos helyőrségben, mint Szolnok, beláthatatlan következményekkel járhat, tragikus eseményekhez vezethet. Ezért gondoskodott arról, hogy a lakosság, ezen belül is főleg az ipari munkásság és az egyetemi ifjúság körében a katonák magyarázzák meg a városban kialakult helyzetet, és egy esetleges helyi fegyveres konfliktus veszélyeit, tekintettel a szovjet csapatmozgásokra.

A Szolnokon állomásozó szovjet katonai alakulat parancsnoka arra kérte Dancsi Józsefet, a munkástanács elnökét, hogy Kablay alezredessel keressék fel őt a laktanyában, mert tisztázni akarta az ún. „kődobálásos ügyet”. A megbeszélésen elmondta, hogy ő nem emel, nem is emelhet kifogást az ellen, hogy a magyarok tüntetnek azért, hogy ők menjenek ki az országból. Azt viszont a szolnokiak vegyék tudomásul, hogy ők katonák, őket ide rendelték, nem tárgyalhatnak senkivel, a katona parancsot teljesít. Kablay alezredes minderről a munkástanács ülésén a következőket mondta: *„Az orosz őrnagy arra kért bennünket, ha már tüntetni akarunk, tüntessünk, semmi kifogásuk ellene. Viszont a katonáknál a három lépés, az három lépés. Az orosz parancsnokság kér, és mi is felkérünk benneteket, hogy vegyétek azt tudomásul, hogy ők adott helyzetben nem tudják hirtelen, hogy most követ dobta-e, vagy kézi gránátot, és mindjárt 8 vagy 10 golyót lőnek ki, ami annyi ember halálát is jelenthette volna. Lesztek szívesek tolmácsolni környezeteteknek, hogy ne nyúljanak az oroszokhoz.”*¹⁰⁷

Október 27-én az OLLEP¹⁰⁸ utasítására a Kilián iskola kunmadarasi ezredétől négy MiG-15bisz gépből álló rajt „emeltek” Nyíregyháza térségébe. Itt a tüntetők egy fegyverraktárt akartak felnyitni. Az első géppár parancsnoka Hagymási Jenő százados, a másodiké Hajdú László főhadnagy volt. A feladatot kismagasságú rácsapásokkal, fedélzeti fegyverek használata nélkül megoldották.¹⁰⁹

Október végére a 4-es számú főút mentén lévő településeken élők egyre nehezebben viselték a szovjet haderő kelet-nyugati irányú mozgását. A

¹⁰⁷ MN KGyRHTI pk. jelentése 528-542.

¹⁰⁸ OLLEP: Országos Légierő és Légvédelmi Parancsnokság

¹⁰⁹ IVÁN 1999: 171.

törökszentmiklósi hadkiegészítő parancsnokság vezetője október 27-én 19 óra körül segítséget kért a helyőrségparancsnoktól. Mintegy 600-800 fő tüntető a MÖHOSZ¹¹⁰ náluk tárolt fegyvereit követelte, illetve elzárta a 4-es számú főutat, ezzel akadályozva a szovjet katonai oszlopok mozgását.¹¹¹ A hadkiegészítő parancsnoka attól tartott, hogy a szovjetekkel való esetleges konfliktus, valamint a náluk tárolt fegyverek civil kézbe kerülése tragédiához vezethet (mint ahogyan később vezetett is). Kablay alezredes parancsot adott, hogy egy 30 fős, tisztekből és tiszthelyettesekből álló csoport azonnal menjen ki a helyszínre, nyugtassa meg a törökszentmiklósiakat, és szállítsa be a katonai repülőtérre az ott tárolt fegyvereket. A feladatot a csoport végrehajtotta. 12 fő őrzésvédelmi feladatokkal továbbra is ott maradt a városban, a többiek pedig visszatértek Szolnokra.¹¹²

A megyei munkástanács megbízása alapján Kablay alezredes október 30-án 17 fős civil küldöttséget szállíttatott Budapestre egy Li-2-es repülőgéppel. A delegáció Nagy Imréhez indult, ki akarták kérni a véleményét a szovjetek elleni fegyveres fellépésről Szolnokon. A küldöttség a budaörsi repülőtérrel gépkocsival érkezett a Parlamenthez. A delegáció tagjai közül csak Fazekas Zoltánnak és Kocsár Józsefnek volt belépési engedélye az Országházba, de ők a repülőgép indulásáig nem tudtak élni ezzel a lehetőséggel, viszont egy munkás, Bujáki Ferenc, miután kivárta a sorát, bejutott a Parlamentbe, és ott találkozott Kádár Jánossal. A beszélgetés végén egy jegyzetfüzet lapjára írt, Nagy Imre által is aláírt és lepecsételt üzenetet küldött Kádár a szolnokiaknak. Bujáki mielőtt vonattal hazautazott volna, a találkozóról beszámolt a Kossuth rádió műsorában.¹¹³

Október 31-én reggel 8 órakor a Kilián repülőtéri klubjában, a kunmadarasi ezred küldöttei részvételével és a légierő parancsnokságot képviselő Koplányi alezredes jelenlétében először az alárendelt alakulatok,¹¹⁴

¹¹⁰ MÖHOSZ: Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség

¹¹¹ A főút kettészeli a települést, ezért az elégedetlenség alapvető oka az volt, hogy a napok óta áramló szovjet katonai oszlopok szinte megbénították a forgalmat, ellehetetlenítették az élet napi menetét.

¹¹² MN KGyRHTI pk. jelentése 534-535.

¹¹³ MN KGyRHTI pk. jelentése 536.; HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. Budapest (Szabad Tér – Kossuth) 2001-2003. [továbbiakban: HUSZÁR 2001-2003] 23.

¹¹⁴ Sugárhajtású Vadász Kiképző Ezred Forradalmi Katonatanácsa tagjai: Hagymási Jenő (elnök), és Hajdú László századosok, Burján Béla, Dráviczki Sándor, Hélya Ferenc, és Tímár György főhadnagyk, Gacsál János, és Lévai Imre törzsőrmesterek, Juhász Gyula tizedes.

majd 10 órakor az iskola forradalmi katonatanácsát¹¹⁵ és annak operatív szervét, az intéző bizottságot választották meg.

Ettől kezdve a forradalmi katonatanácsok irányítottak, mégpedig úgy, hogy intézkedéseik során a parancsnokok vezetői jogkörét tiszteletben kellett tartaniuk, a miniszteri utasítás 2. pontja ugyanis kimondta: „*A Katonai Tanácsok feladata minden fokon a honvédelmi miniszter által kinevezett parancsnokok fontosabb parancsainak, intézkedéseinek megvitatása és javaslat tétele. Amennyiben a Katonai Tanács többsége nem ért egyet a parancsnok parancsaival, a parancsnok jelentse azt felsőbb parancsnokának.*”¹¹⁶ A katonatanácsok létrehozása tehát nem az egyszemélyi parancsnoki rendszer végét jelentette, csak megpróbálta demokratikusabb mederbe terelni azt. Kétségtelen viszont, hogy ez a rendszer bonyolultabbá tette a parancsnoki munka gyakorlatát.¹¹⁷ Október utolsó napján a város minden laktanyájában megválasztották a forradalmi katonatanácsokat.

Október 31-én négy légi felderítési feladatokat kaptak a Jak-11 „Ölyv” repülőgépek a Szolnok-Debrecen-(Záhony)-Szolnok útvonalon.¹¹⁸ A felderítő repülések tapasztalatairól, a jelentős szovjet csapatmozgásokról jelentést tettek az OLLEP harcálláspontjának. A légierő és a szárazföldi csapatok által továbbított jelentések azonban a források tanúsága szerint nem jutottak el a legfelsőbb politikai vezetésig.

November elsején egy szovjet harckocsi osztag a repülőtéren déli részére települt. Másodikára a szovjetek gyakorlatilag már az egész várost körülzárták,

Légvédelmi Tüzér Tiszthelyettes-képző Iskola Forradalmi Katonatanácsa tagjai: Házi János százados (ezredparancsnok-helyettes), Deák Ferenc, és Thék János főhadnagyk, Keresztes Lajos alhadnagy, Kovács Béla törzsőrmester, Bujtár Károly növendék. MN KGyRHTI pk. jelentése 537.; CSEH 2006; SIMON 1997

¹¹⁵ Kiss Gyula (elnök), és Vargyas Gyula őrnagyk, Merfelsz István százados, Kardos József, Kozemkai István, Nagy György, Pásztor Kálmán, Szakács László, és Varjú Zsigmond főhadnagyk, Kátai János hadnagy, Dési Imre törzsőrmester, Hács László szakaszvezető. A sorállomány szóvivői [képviselői], Szabó Imre szakaszvezető, Szabó Lajos őrzvezető, Almási Lajos honvéd (őrszázad). MN KGyRHTI pk. jelentése 537.

¹¹⁶ LIPTAI Ervin (főszerk.): *Magyarország hadtörténete*. Budapest (Zrínyi) 1985. 559-560.

¹¹⁷ November 1-én a Kilián iskola repülőterének végén már szovjet harckocsik tartózkodtak, és zárták a felszálló mezőt. Ekkor a katonatanács intézkedésére, (a parancsnok tudta nélkül) repülési feladatot hajtott végre Szabó József őrnagy (Floki) pilóta, és egy szolnoki egyetemi hallgató, utasként. A parancsnoki jelentés szerint ez könnyen fegyverhasználathoz vezethetett volna.

¹¹⁸ A feladatot Merfelsz és Németh századosok, valamint Hangay főhadnagy és Szabó hadnagy hajtotta végre. MN KGyRHTI pk. jelentése 537.

harckocsijaik az utcákon cirkáltak. A kialakult helyzet tisztázása érdekében Kablay alezredes katonai küldöttséget küldött Fjodorov ezredeshez, a Szolnokon állomásozó szovjet csapatok új parancsnokához. A delegáció vezetője Dankó Pál őrnagy, tagjai Tuza Antal őrnagy és Német János tolmács voltak. Azt kérték a szovjet parancsnokot, hogy a lakosság megnyugtatása érdekében engedélyezze a magyar katonaság rendfenntartó jelenlétét a városban, amihez a szovjet parancsnok végül hozzájárult.

A megyében lévő forradalmi katonatanácsok egyesíteni akarták erőiket a szovjetek ellen. Ennek érdekében november 2-án a karcagi, kunmadarasi és szolnoki alakulatok vezető beosztású tisztjei megbeszélést folytattak. Hagymási Jenő százados, a kunmadarasi parancsnok javasolta, hogy a térség tüzér, repülő és harckocsi alakulatait vonják össze Karcag–Kunmadaras térségében, a 4-es főút közelében. Az így létrejövő „Tiszántúli Hadseregbe” tervezték besorolni Szolnok, Mezőtúr, Karcag és Kunmadaras honvédalakulatait, sőt még Debrecen is jelezte részvételi szándékát. Ez a terv a szovjet csapatmozgások miatt végül nem valósult meg. Akadályt jelentett a mezőtúri páncélos és rohamlöveg ezred parancsnoka, Dropán őrnagy elutasító magatartása is.¹¹⁹

A megye településein a rendőrség engedélyével és ellenőrzésével osztottak ki fegyvereket, elsősorban az október végén szerveződő nemzetőrség, és a FISZ¹²⁰ tagjai részére. A nemzetőrök fegyveres szolgálatot általában csak rendőrökkel - ahol honvédség állomásozott, ott a katonákkal együtt láttak el. A falvak egy részében a rendőrség ellenőrzése nélkül kerültek a nemzetőrök, illetve a civil lakosság, elsősorban a fiatalok kezébe MÖHOSZ fegyverek, kispuskák, vadászpuskák, a funkcionáriusoktól elvett pisztolyok, és az átkutatott pártházakban talált fegyverek.

Október 30-án, Szolnokon a munkástanács tagjai és a fiatalság zöme már hajlott a felfegyverzés kérdésében a kompromisszumra. Ezen a napon alakult meg a városban a 30-35 fős, egyetemistákból álló fegyveres nemzetőrség. Tagjai feladataikat a katonákkal, rendőrökkel közösen járőrözve, háromfős csoportokban hajtották végre. Első dolguk volt a helyi államvédelmi

¹¹⁹ CSEH: 48-50.

¹²⁰ FISZ: Forradalmi Ifjúsági Szövetség. Szolnokon a MÁV Járműjavító és a Magyar-Szovjet Olajipari Részvénytársaság fiatal munkásai alapították meg a helyi szervezetet október 29-én. Titkára Medgyes Béla volt. CSEH 2006: 44-46.

tisztek és alkalmazottak (52 fő) letartóztatása. A szolnoki nemzetőrség a továbbiakban fő feladatának a rend fenntartását tekintette.¹²¹

Jászberényben a Dr. Altordai Sándor vezetése alatt álló, jelentős létszámú nemzetőrséget a helyi katonaság látta el kézfegyverekkel. A helyi FISZ mintegy 240 fős tagságát szintén felfegyverezték. November 3-án Járomi József FISZ elnök vezetésével ünnepélyes esküt tettek arra, hogy a haza függetlenségéért és szabadságáért az utolsó csepp vérükig harcolni fognak. Ez a szervezet a helyi rendőrségtől és katonaságtól függetlenül, önállóan hajtott végre fegyveres szolgálatot. Varga Ferenc őrnagy, a jászberényi tüzérezred Budapestről visszatért parancsnoka felmérve a helyzetet nem vállalta a szovjetek elleni fegyveres harcot. Álláspontjáról sikerült meggyőznie a forradalmi bizottságot és a FISZ vezetőit is. A lakosságnál kint lévő fegyverek begyűjtését javasolta, ami november 4-én jelentős részben be is fejeződött, ennek ellenére sok kézfegyver maradt még a fiatalok, a nemzetőrök, és a FISZ birtokában. A szovjet csapatok november 4-én, délután 4 óra körül vonultak be a városba.¹²² A főtéren 16:30-kor negyedórás tűzharc tört ki, melynek során hat jászberényi lakos és két szovjet katona életét veszítette. A magyar halottak közül négyen a FISZ-hez tartoztak és valószínűleg fegyverrel is rendelkeztek. Ketten vértlen polgári áldozatok voltak, egyikük egy tizenkét éves gyermek, a másik egy fiatal lány.¹²³

A hazánkba vezényelt szovjet alakulatok többsége szárazföldön, a 3-as és a 4-es főútvonalakon, kisebb részük (vezetők, deszantosok, utánpótlás) légi szállítással érkezett Magyarországra. A szállítási feladatok nagyságrendje szükségessé tette a szovjetek számára egy légihíd kiépítést, amit október 24-től folyamatosan működtettek. Ez esetben nem egy hadműveleti eljárásról, hanem a légi közlekedés biztosításáról volt szó. A légihíd a (Veszprém)-Székesfehérvár-Tököl-Szolnok-Debrecen-Munkács útvonalon működött, és ellátta a szovjet és a magyar kormány tagjainak, valamint felelős beosztásban volt, vagy lévő személyeinek (állami és pártfunkcionáriusok), illetve a

¹²¹ CSEH 2006: 44-45.; MN KGyRHTI pk. jelentése 536.; HUSZÁR 2001-2003: 323.

¹²² Egyes kutatók szerint a jászberényi szovjet alakulat parancsnoka megtagadta a bevetési parancsot, ezért kivégezték. A szovjetek november 4-én délután kezdték meg a városban lévő fegyveresek (katonák, rendőrök, civilek) lefegyverzését. BABUCS Zoltán – BESENYI Vendel: *A jászberényi huszárlaktanya története*. CD-ROM Jászberény (Matrix Kft. – Szivárvány Multimédia Stúdió) 2005. [továbbiakban: BABUCS – BESENYI 2005]

¹²³ CSEH 2006: 51.; BABUCS – BESENYI 2005

Magyarországon állomásozó szovjet katonák családtagjainak szállítási feladatait is. A katonai légi szállítás feladatai közül kiemelkedett a 7. és a 31. légideszant hadosztály három ezredének szállítása, de így utaztak a fontosabb katonai vezetők, törzsbeosztottak a főhadiszállás (Szolnok, Vörös csillag, ma Városmajor út) és az állomáshelyük között, nagyrészt Mi-4-es helikopterekkel. Utóbbiak a szandaszőlősi sportrepülőteret, vagy a laktanyában kialakított leszállóhelyeket vették igénybe.

Ez a légihíd biztosította Kádár János kijutását Moszkvába, majd onnan való visszatérését is. A gép Szolnokon, a katonai repülőtéren szállt le, majd a rajta utazó Kádárt, és kormányának két tagját, Münnich Ferencet és Kossa Istvánt páncélozott szállító harcjárművön vitték a Vörös Hadsereg (ma József Attila) úti szovjet laktanyába. Innen november 6-án, Kádárt, Marosánt és Kossát ugyancsak páncélozott harcjárműveken szállították a szovjetek Budapestre, ahová a kedvezőtlen időjárási körülmények miatt csak 7-én hajnali öt óra körül érkeztek meg.¹²⁴

A „Forgósél” hadművelet végrehajtását a szovjet intervenciók erők Szolnokon a Damjanich Rádió elfoglalásával kezdték meg november 4-én hajnali fél háromkor. A stúdiót december 24-ig tartották ellenőrzésük alatt. A „Rékasi laktanya” elfoglalása során, hajnali 5 órakor tűzharcra került sor. A szovjet harcokosiágúkból leadott lövések közül az egyik a parancsnoki épület bejáratát találta el, és jelentős károkat okozott. A kapunál kialakult lövöldözésben az őrtoronyban szolgálatot teljesítő 21 éves Tóth Mihály honvéd, és a hálókörletében lévő 22 éves Vajda László hallgató halálos lövést kapott, négyen pedig megsebesültek.¹²⁵ A katonai repülőteret körbefogták, a parancsnoki épület, a hangárak, és az üzemanyag-telephely kivételével szovjet őrseg állt mindenütt. Kablay alezredes, iskolaparancsnok, 12:30-kor sorakozót rendelt el, és a csapatzászló előtt beszélt katonáihoz az esküről és a katonai becsületről, arról, hogy ha ezt a helyzetet nem is könnyű elviselni, emelt fejjel kell túlélni.¹²⁶ Negyedikén hajnalban egy másik szovjet harccsoport a 19.

¹²⁴ SZEREDA, Vjacseszlav - RAINER M. János (szerk.): *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest (1956-os Intézet) 1996. 88-90.; ZICHERMAN 2006: 113., 129.

¹²⁵ TISZAI Lajos: Egyedül a tankok tűzében. *Új Néplap* 1990. október 12. 2.; ifj. Szathmári József, a légvédelmi tüzérezred parancsnok fiának szóbeli visszaemlékezése; GYÖRKEI Jenő – HORVÁTH Miklós: *Szovjet katonai intervenció, 1956*. Budapest (Argumentum) 1996. 260.

¹²⁶ MN KGyRHTI pk. jelentése 539-541.; FODOR Gyula: Egy repülőparancsnok visszaemlékezései. *Magyar Szárnyak* 2000/28. 143.

Műszaki Zászlóaljat fegyverezte le. A zászlóalj október 31-én, 12:30-kor a katonai forradalmi bizottságtól kapott utasítást arra, hogy tartóztassa le a szökésben lévő Gyurkó Lajos vezérőrnagyot, a kecskeméti 3. hadtest parancsnokát. A szovjetek tudomást szereztek erről, ezért november 7-ig az alegység teljes személyi állományát fegyveres őrizet alatt tartották. A „Forgósél” hadművelet helyi lezárásaként november 4-én hajnalban a 60. (szovjet) légvédelmi tüzérhadosztály 419. ezrede lezárta az összes Szolnokról kivezető utat.¹²⁷ A kunmadarasi MiG-15-ös vadász kiképző ezredénél az események összességében hasonló módon történtek, mint a Kilián iskolában.

November 4-én, az esti órákban Hudák László őrnagy, a Kilián iskola elhárító osztálya vezetőjének kezdeményezésére Fodor százados, az iskola kiképzőrepülő-század parancsnoka azt a feladatot kapta, hogy a másnap Tökölről egy Li-2-es katonai repülőgéppel Szolnokra, a megyeházára érkező állami és pártvezetők¹²⁸ őrzését századával oldja meg.

November 5-től a magyar katonaság - a szovjet-parancsnoksággal történt megegyezés alapján – átvette a városban a fontosabb közúti és vasúti csomópontok, hidak, utak, posta, bank, és vasútállomás épületének őrzését. A feladat végrehajtásában részt vett a Kaszás Béla alezredes parancsnoksága alatt álló Légvédelmi Tüzér Tiszthelyettes-képző Iskola is. A szolgálat ellátásához a helyi szovjet-parancsnokságtól teljes támogatást és ellátást kaptak, beleértve a fegyvert és a lőszert is.

A megtorlás időszakában sok katonát fogtak eljárás alá és ítéletek el, többségüket a munkás-, illetve a forradalmi katonatanácsokban való részvételért, szerepvállalásért, az ott hozott döntések végrehajtásáért.¹²⁹ Szolnokon húsz hivatásos katonát helyeztek vád alá, közülük kilenccel szemben született bírósági ítélet.

A Kilián iskolában 1956. november 6-án két karhatalmi század alakult. Ezeket 1957 júliusában, a szolnoki tüzérlaktanyában három századból álló zászlóaljja szervezték át. A zászlóalj parancsnoka Dankó Pál őrnagy lett.

¹²⁷ A magyar katonai repülőtereken később üzemképtelenné tették a repülőgépeket. A légsavart le, a hajtóművet kiszereztették a magyar szakemberekkel.

¹²⁸ A többi között: Andics Erzsébet, Apró Antal és családja, Berei Andor és felesége, Egri Gyula, Hidas István és családja, Kiss Károly, Nógrádi Sándor, Piros László, Virág Ede, Vég Béla és családja. Külön érkezett, és rövid ideig tartózkodott Szolnokon Marosán György.

¹²⁹ Ezeket a testületeket korábban központi utasításra kellett létre hozni. A pontos adatokat ld. HORVÁTH Miklós (szerk.): „Tizenhárom nap, amely...” *Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből*. Budapest (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) 2003. 211.

Nem volt könnyű józannak maradni, amikor az önfeladt lelkesedés, a béklyójából szabadult szabadságvágy lett úrrá az embereken, de a város 1956-os polgári és katonai vezetése tapasztalt, és a kialakult helyzet reális értékelésre képes személyiségekből állt. Felismerték, hogy Szolnokon nem a szovjetekkel való politikai, katonai, fegyveres ellenállásra, hanem - az emberi élet megóvása érdekében - kényszerű együttműködésre volt szükség.

Filep Tibor

Az 1956-os forradalmi események Hajdú-Biharban, a katonák és a nemzetőrök szerepe

A forradalom előzményei Hajdú- Biharban

Magyarországon 1956 tavaszától, az SZKP¹³⁰ XX. kongresszusát követően alapvetően megváltozott az ország lakosságának, elsősorban az értelmiségnek és az egyetemi ifjúságnak a hangulata. Az MDP¹³¹ leváltotta pozíciójából a gyűlölt Rákosi Mátyást, napirendre került az 1953-ban reformprogramot hirdető, a pártból kizárt Nagy Imre rehabilitálása. A politikai légkör enyhült. A lengyelországi Poznanban a munkások nyíltan szembefordultak a proletárdiktatúrával. Mindezek hatására, a budapesti Petőfi-kör mintájára vidéken értelmiségi vitafórumokat szerveztek. Ősszel az egyetemekre visszatérő hallgatók is egyre erőteljesebben követelték a politikai reformokat, változásokat. Debrecenben is megalakult egy értelmiségi csoport, a Kossuth Kör. Az egyetemisták önálló hallgatói szervezet megszervezését szorgalmazták. Összességében az országban a politikai változások elkerülhetetlennek látszottak.¹³²

Október 13-án rendezték meg Debrecenben a Kossuth Kör első vitáját a megyeháza nagytermében. Az érdeklődők zsúfolásig megtöltötték a termet, még a lépcsőkön is álltak, a résztvevők száma meghaladta az ezret. Voltak ott egyetemi hallgatók, oktatók, mérnökök, orvosok, de kétkézi munkások is. A tanácskozás délután 4 órakor kezdődött, és este 10 után fejeződött be. A fórumnak három vendége volt: Losonczy Géza, Benjámin László és Csatári Dániel. Megnyitót Koczogh Ákos, egyetemi tanár mondott, a vitát Für Lajos, a Kossuth Kör titkára, egyetemi tanársegéd vezette, a kérdésekre Losonczy válaszolt. A felszólalások a debreceniek reformtörekvéseit tükrözték, de az ott elhangzottak azt is jelezték, hogy a város polgárai jelentős, radikális változásokat akarnak.¹³³

¹³⁰ SZKP: Szovjet Kommunista Párt

¹³¹ MDP: Magyar Dolgozók Pártja

¹³² SZÉKELYHIDI Ágoston: A kezdetek. In: SIMON Zoltán (szerk.): *A vidék forradalma. Az 1991. október 22-én Debrecenben rendezett konferencia előadásai*. Debrecen (Az 1956-os forradalom történetének Hajdú-Bihar megyei Kutatócsoportja) 1992.

¹³³ KISS Ferenc: Értelmiség, demokratizmus Debrecenben. *Néplap* 1956. október 13. 3. Kiss Ferenc egyetemi tanársegéd írása a nyári hónapokban megalakult debreceni értelmiségi,

Az MDP-nek már nem volt tekintélye Debrecenben sem, felvetődött a többpártrendszer szükségessége, a szovjet csapatok kivonása, vagyis a rendszer „szent tabui” is napirendre kerültek. Boda István újságíró így méltatta a vitát a megyei napilapban: *„Debrecenben még egy vitán sem hangzottak el felszólalások hasonló szándékkal, féltéssel és szeretettel, mint ezen az estén. S volt abban fenséges tiltakozás, jövőt vállaló fogadalom, hogy az eddigi bűnök ezután már nem történhetnek meg. Nem, mert az eddig télenkedésre és bólogatásra kárhoztatott milliók újra politizálni kezdtek, cselekvő honpolgáraivá válnak e hazának, és jogot kérnek életük irányításából.”*¹³⁴

Október 22-én Debrecenbe érkeztek a MEFESZ-t¹³⁵ megalakító szegedi egyetemisták küldöttei. A nap folyamán a helyi szervezet megalakításáról tárgyaltak a hallgatótársaikkal. A Debreceni Orvostudományi Egyetemen ifjúsági nagygyűlést tartottak, s már pontokba is foglalták politikai és tanulmányi követeléseiket. A Mezőgazdasági Akadémia kollégiumában arról döntöttek, hogy másnap reggel ott is megalakítják a MEFESZ-t. A Kossuth Lajos Tudományegyetem [továbbiakban KLTE] Benczúr utcai diákotthonában pedig már este döntött az ifjúság, hogy csatlakozik a szegediek programjához és akciójához.¹³⁶

A tüntetés

Október 23-án, a reggeli órákban felgyorsultak az események. A KLTE-n fiatal tanársegédek és hallgatók elhatározták, hogy pontokba foglalják politikai követeléseiket. Amíg vitatták a pontokat, küldötteket indítottak az orvosi egyetemre, a mezőgazdasági akadémiára és a debreceni középiskolákba. Tíz órára megtelt egyetemistákkal a KLTE előtti tér, s az intézmények diákjai 10-10 főből álló „Tízes bizottságot” választottak. Fél 11-kor a küldöttek által

ellenzéki szerveződés, a Kossuth Kör céljairól, programjáról. A Kossuth Kör megalakításában a KLTE fiatal tanársegédei és középiskolai tanárok vettek részt.

¹³⁴ BODA István: A Kossuth Kör első vitájáról. *Néplap* 1956. október 16. 4.; KÖVÉR György: *Losonczy Géza 1917-1957*. Budapest (1956-os Intézet) 1998. 225-226. Losonczy feljegyzése a Kossuth Kör vitájáról.; FAZEKAS Mihály: *Én így láttam. Napló 1956-57-ből*. Karcag (Karcag Város Önkormányzata) 1966. 14-20.; ÁBTL O-16615/100 Koczogh Ákos kihallgatási jegyzőkönyvei

¹³⁵ MEFESZ: Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége

¹³⁶ FILEP Tibor: *Debrecen 1956. Forradalom, nemzeti ellenállás, megtorlás*. Debrecen (Csokonai) 2000. [továbbiakban: FILEP 2000] 18-21. A Benczúr utcai gyűlésen, a MEFESZ szervezet megalakítása után, a késő esti órákban szó esett egy másnapi demonstrációról is.

megfogalmazott 20 pontos követelést a nagygyűlés elfogadta. Azonnal döntés született arról, hogy az ifjúság vonuljon a belvárosba, a megyei pártbizottság székháza elé, és követelje a 20 pontnak a hajdú-bihari Néplap külön kiadásában történő azonnali megjelentetését. A mintegy ezerfős tüntető tömeg jelszavakat hangoztatva, forradalmi dalokat énekelve, transzparenszekkel vonult végig a Péterfia utcán. Debrecenben tehát 1956. október 23-án hamarabb kezdődött a tüntetés, mint a fővárosban. Debrecen párt- és állami vezetői fogadták székházukban a követeléseket átadó küldöttséget.

Miként 1848 márciusában Budán, a helytartótanács „reszketni méltóztatott és mindenbe beleegyezett”, a megye politikai vezetői rövid konzultáció után ígéretet tettek, hogy a debreceni fiatalok forradalmi követeléseit tartalmazó egy oldalas újságot 40 ezer példányban a délutáni órákra kinyomtatattják.

A debreceni egyetemisták pontjai többé-kevésbé azonosak voltak a MEFESZ programjában foglaltakkal, illetve a Budapesti Műszaki Egyetem diákjainak előző nap 16 pontba foglalt követeléseivel. Érdekesség, hogy a debreceniek követelték a határokon túli nemzeti kisebbség problémáinak megvitatását is Kossuth Duna-konföderációs gondolatainak jegyében.

A pártbizottság döntése kedvező volt a fiatalok számára, de látták, hogy a pártház pincéjében államvédelmisek várnak parancsra. A székháztól az egyetemi fiatalok egyik csoportja Debrecen legnagyobb üzeméhez, a MÁV Járműjavító Vállalathoz vonult, csatlakozásra szólítva fel a munkásokat. Másik részük a Magyar Gördülőcsapágó Műveket kereste fel hasonló céllal. A hallgatók egy csoportja visszament az egyetemre, hogy előkészítse a délutáni politikai nagygyűlést.¹³⁷

Délután 4 óra után érkezett vissza a tüntető tömeg az időközben csatlakozó munkásokkal együtt a város központjába, a Piac utcára, s a külvárosok lakossága is beáramlott a főtérre. Mintegy 30-35 ezer ember szorongott a város főutcáján. A Szabadság Nyomda emeleti ablakaiból kötegekben szórták szét a szabad sajtó első nyomtatott termékét, a debreceni fiatalok 20 pontos követelését közlő Néplap különkiadását. A tömeg elégedetlensége azonban tovább nőtt, és immár a vörös csillagok leverését

¹³⁷ FILEP Tibor: *A debreceni forradalom, 1956. október. Tizenkét nap krónikája*. Debrecen (Piremon) 1990. 15-17., 25-26. Für Lajos, Lázár Imre, Székelyhidi Ágoston, Simon Zoltán visszaemlékezései.; FILEP 2000

követelték a város középületeiről, így a MÁV igazgatóság székházáról és a városházáról. 6 óra tájban lehullottak az első vörös csillagok a debreceni középületekről. Megható pillanat volt, amikor a nagy tömeg a hulló csillagok láttán elkezdte énekelni a Himnuszt.¹³⁸

A tömeg nőttön-nőtt, és a Kossuth utcán lévő BM Főosztály, a rendőrség és az államvédelem közös épülete elé vonult, követelve, hogy a katonák vegyék le sapkájukról a vörös csillagot, vonják be a vörös zászlót, és tüzzék ki a nemzeti lobogót, illetve bocsássák szabadon a politikai foglyokat. Komócsin Zoltán, a megyei pártbizottság első titkára már délután 3 óra tájban felhívta telefonon Garab Imre főhadnagyot, a híradó ezred törzsfőnökét, hogy katonáival vonuljon a belvárosba és verje szét a tüntetést. Garab visszautasította a fegyverhasználatra is feljogosító parancsot. Egyik tisztjével, Nagy Ferenc főhadnaggal gépkocsival bement a belvárosba, katonáinak azonban megtiltotta a laktanya elhagyását. Közben azonban az államvédelmi karhatalmi zászlóalj állig felfegyverkezve teherautókkal megérkezett a Kossuth utcára. Megpróbálták kiszorítani a tömeget, füstgránátokat dobáltak, majd vaktölténnyel lőttek. A tömeg meghátrált, de mikor látták, hogy csak vaktölténnyel lőnek, megindult visszafelé. Ekkor hangzott el a tűzparancs, ezt követően már éles lőszerrel lőttek a fegyvertelen tömegbe, két ember meghalt, a sebesültek száma 30 körül lehetett. Az emberek futásnak eredtek, majd az államvédelmisek „megtisztították” a belvárost a tüntetőktől.¹³⁹ Az 1956-ról szóló történelmi irodalomban ismert tény, hogy október 23-án, először Debrecenbe lőttek a fegyvertelen tömegbe az államvédelmisek.

Közben az egyetemen megkezdődött a forró hangulatúvá váló nagygyűlés, s egyértelmű volt, hogy a fiatalok tüntetése forradalomba torkollik. A pesti eseményekről alig lehetett Debrecenben tudni valamit. Amikor a Kossuth utcai sortűz híre elterjedt, a város lakossága egy emberként ítélte el a drasztikus lépést. Az éjjeli órákban a pártbizottság kijárási és

¹³⁸ *Néplap* 1956. október 23. Rendkívüli kiadás az ifjúság 20 pontos követelésével. 35.000 példányban, a koraesti órákban jelent meg.

¹³⁹ ÁBTL V-150370 A Hajdú-Bihar megye területén lezajlott 1956-os ellenforradalom összefoglaló monográfiája. [továbbiakban: ÁBTL V-150370]; *Néplap* 1956. október 24. A megyei lap terjedelmes tudósításban számolt be az egyetemisták és a város lakosságának tüntetéséről, szinte óráról órára ismertette a történeteket. Beszámolt a sortűzről is, közölte a halálos áldozatok nevét, valamint a sebesültek névsorát.; A nap eseményeiről a Debreceni Városi Televízió „Az a nap a miénk volt” címmel dokumentumfilmet készített 2000-ben.

csoportosulási tilalmat rendelt el, s másnap reggeltől kezdve az államvédelmisek uralták a várost.

Október 24-én a KLTE Benczúri utcai diákotthona vált a forradalom központjává. Katonai alakulatoktól, üzemektől, vállalatoktól érkeztek küldöttek és tanácskoztak a hallgatókkal a tennivalókról. A déli órákban már ismert volt, hogy Budapesten fegyveres felkelés tört ki, és a szovjet csapatok beavatkozását kérte a kormány. A fiatalok sztrájkra szólították fel a város lakosságát, küldötteik felkeresték a nagyüzemeket, vállalatokat. A déli órákban Debrecenben már általános sztrájk volt, A város lakossága így fejezte ki szolidaritását a felkelők, a nemzet szabadságáért harcoló fiatalok mellett.¹⁴⁰

Október 25-én nyilvánvalóvá vált, hogy a híradóezred és a másik debreceni katonai alakulat, a lövészezred katonái nem hajlandók a nép ellen fordulni. A megyei pártvezetők ezért kompromisszumos megoldást kerestek. Október 25-ről 26-ra virradó éjjel tanácskozásra hívták az egyetemistákat, a katonai parancsnokokat, a párt és az állami vezetőket, valamint a munkásság küldötteit, hogy megvitassák a tennivalókat. Dede László tanársegéd, a forradalom diákvezére nem engedett a fiatalok követeléseiből, mire a pártbizottság vezetői meghátráltak, s a pártszékházban megszületett a politikai kompromisszum. Eszerint a megye és a város politikai vezetői lemondanak a hatalom gyakorlásáról, ugyanakkor létre kell hozni a forradalom közhatalmi szervét, a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmányt, s ennek lesz a feladata a közrend biztosítása és a követelések teljesítése a konszolidációig. Másnap reggel a pártbizottság lapja, a Néplap közölte az éjjel elfogadott közös nyilatkozatot, egy 24 pontból álló programot és helyzetelemzést. Leszögezték, hogy Magyarországon forradalom van, kirobbanásának oka pedig a torz, diktatórikus, embertelen hatalom. A többi között követelték az azonnali tűzszünetet, a szovjet csapatok kivonását, valamint ajánlották, hogy az üzemekben alakuljanak munkástanácsok. A megyei pártbizottság vezetői úgy számoltak, hogy a másnapi választások után is irányíthatják az eseményeket.¹⁴¹

¹⁴⁰ GAZDAG István (főszerk.): *Az 1956-os forradalom dokumentumai Hajdú-Biharban. Az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei történetének válogatott dokumentumai.* Debrecen (Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézetének Hajdú-Bihar Megyei Kutatócsoportja) 1993. [továbbiakban: GAZDAG 1993]

¹⁴¹ ÁBTL V-14622 Dede László peranyaga és kihallgatási jegyzőkönyve. *Néplap* 1956. október 26. A lap részletesen beszámolt a pártszékházban tartott tanácskozásról, és közölte az

Október 26-án délután a városháza nagytermében a többi között az egyetemi hallgatók, a katonák, a tisztviselők, és a munkások küldöttei megválasztották a debreceni forradalmi bizottmány tisztségviselőit: elnökséget, titkárságot, valamint a közhatalmi feladatok gyakorlása érdekében karhatalmi, élelmezési és kereskedelmi, szervezési és igazságügyi szekciót hoztak létre. Ezek már az éjjeli órákban munkához láttak, a bizottmány sikerrel tartotta fenn a rendet a városban. A helyi események sajátossága, hogy november 4-ig minden délelőtt ülésezett a városháza nagytermében a bizottmány plénuma - több száz ember-, melynek tagjai az üzemek, a vállalatok, és a különböző intézmények demokratikusan megválasztott küldöttei voltak. A küldöttek - noha hangzott el erre vonatkozó javaslat - elutasították a megyei pártbizottság tagjainak megválasztását, akik távoztak az ülésteremből. A továbbiakban szerepük november 4-ig nem volt.¹⁴²

Ettől a pillanattól kezdve november 4. hajnaláig a városi forradalmi bizottmány látta el a közhatalmi feladatokat Debrecenben és a megyében. A karhatalmi szekció és katonái biztosították és őrizték a forradalom rendjét. A bizottmány vezetői felvették a kapcsolatot Nagy Imre kormányával, a Dunántúli Nemzeti Tanáccsal és más megyék forradalmi szervezeteivel. Kidolgozták az aktuális politikai programot, amelyet állásfoglalás formájában személyesen adott át egy delegáció a parlamentben a kormánynak.

A megyei pártbizottság vezetői, miután elvesztették hatalmukat, „illegalitásba vonultak”, lakásaikon tartózkodtak, illetve a debreceni katonai repülőtéren kértek menedéket. A bizottmány a forradalom védelmében két politikust tartóztatott le, Ménes János és Tatár Kis Lajos tanácselnököket, akik valótnan információkat juttattak el a forradalomról a pártközpontba. Az államvédelmisek visszahúzódtak laktanyájukba, és közleményben kértek bocsánatot a város népétől. A forradalom mellé álló katonatisztek leszerelték az államvédelmis zászlóaljat, s a sorállományt teherautókkal, civil ruhában hazavitték a környező megyékbe. Mintegy 30 operatív államvédelmis tisztet

új közhatalmi szerv, a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány megalakulását és felhívását.

¹⁴² *Néplap* 1956. október 27. A Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány megválasztott tisztségviselőinek (34 fő) közölték a nevét, a foglalkoztatását és a beosztását, valamint a bizottmány politikai állásfoglalását.

A bizottmány működési modelljét FÜR Lajos egyetemi tanársegéd vázolta fel: FÜR Lajos: A tüntetéstől a forradalmi bizottmányig. *Hajdú-Bihari Napló* 1989. június 9. 5.; FÜR Lajos: Fegyverpropaganda hajnalban. *Hajdú-Bihari Napló* 1989. június 10. 7.

őrizetbe vettek. A laktanyákban, illetve a rendőrségi fogdáknak tartották őket fogva november 4-ig azzal, hogy később az igazságszolgáltatási szervek döntenek sorsukról. A bizottmány megváltoztatta a pártlap nevét, és a megyei újság a bizottmány lapjaként, Debreceni Hírlap néven jelent meg. Két rádió is közölt híreket, információkat a forradalom napjaiban: a híradóezred rádiója, valamint a klinikán működő Csokonai Rádió. A városban általános sztrájk volt, november 4-ig megalakultak a munkás- és katonatanácsok, és a megyéből naponta indultak élelmiszerrel megrakott teherautók tucatjai a főváros felé.¹⁴³

A honvédtisztek és a katonák szerepe az eseményekben

A híradóezred már október 23-án, a lövészezred pedig 25-én a forradalom mellett állt. Ebben meghatározó szerepe volt Garab Imrének, az ezred törzsfőnökének, aki kitűnően képzett katona, művelt és intelligens tiszt volt. Tájékozott volt az ország politikai és gazdasági helyzetéről, s tudta, mit kell tennie. Tisztársai közül többen tagjai lettek a városi forradalmi bizottmánynak, így például Mityán Pál ezredes, Gengeliczki Lajos százados, Kovács József, Lovas Zoltán, Nagy Ferenc főhadnagyok és mások. A karhatalmi szekciónak döntő szerepe volt abban, hogy október 23. után nem folyt vér Debrecenben.

A katonatanácsok szervezésére Janza Károly honvédelmi miniszter adott utasítást. A debreceni híradóezrednél azonban már a forradalom első napjaiban a megválasztották a katonatanácsot, vezetője Gengeliczki Lajos százados volt. A katonák Gengeliczkit demokratikus úton választották meg, összeállították programjukat, követeléseiket. Október 25-én és 26-án délelőtt hangosbemondóval felszerelt gépkocsival járták be a város utcáit és a nagyüzemeket, ismertették programjukat, amivel jelentős hatást gyakoroltak a debreceni forradalmi eseményekre. A többi között követelték a tömeg bizalmát nem élvező megyei PB¹⁴⁴ és VB¹⁴⁵ helyére a nép bizalmát élvező személyek megválasztását, a szovjet csapatok kivonulását, új nemzeti egyenruhát. A katonatanács kiáltványa egyértelművé tette, hogy az alakulat a forradalom mellett áll, s vállalja annak célkitűzéseit.

¹⁴³ Két nap alatt 30 faluban, kisvárosban alakultak meg a forradalmi bizottmányok. A debreceni bizottmány munkájáról, tevékenységéről részletesebben: FILEP 2000; HL B.II.258/1957. Csorba László és társai peranyaga.; GAZDAG 1993: 454-455.

¹⁴⁴ PB: pártbizottság

¹⁴⁵ VB: végrehajtó bizottság

November 2-án a debreceni alakulatok katonatanácsainak küldöttei megválasztották a Debreceni Helyőrségi Forradalmi Katonai Tanács tagjait. Ők a szovjet beavatkozás miatt gyakorlati lépéseket már nem tudtak tenni. Zömmel olyan tisztek kerültek ebbe a szervezetbe, akik a forradalomban addig nem vettek részt, meghúzódtak a laktanyákban. Áskálódni kezdtek azok ellen a katonák ellen, akik a kritikus napokban az egyetemistákkal győzelemre vitték a debreceni forradalmi eseményeket.¹⁴⁶

Az ezred katonáinak döntő szerepe volt a nemzetőrség szervezésében is. A lövészezred parancsnokát, Csorba Lászlót választották meg a bizottmány egyik elnökének, aki a rábízott feladatokat pontosan végrehajtotta, s ezredét szintén a forradalom szolgálatába állította. A tisztek a bizottmányban nem katonai feladatokat láttak el, hanem irányítottak, szervezőmunkát végeztek.

Debrecenben és a megyében nem került sor a honvédség és a szovjet csapatok közötti harci cselekményre. Az itt állomásozó katonai alakulatok csupán kézi fegyverekkel (puska, géppisztoly, golyószóró), és két gyenge harci járművel, rohamlőveggel rendelkeztek. A feszültséget annyiban sikerült oldani, hogy a forradalmi bizottmány katonai vezetői szót tudtak érteni a szovjet parancsnokokkal. Elérték, hogy a szovjetek ne „ingereljék” a város lakosságát azzal, hogy láncaltapsaikkal nap, mint nap keresztülvonulnak a városon

Az utolsó napokban a katonák világosan látták, hogy küszöbön áll a szovjet hadsereg újabb katonai beavatkozása. Úgy ítélték meg, hogy Debrecen alkalmatlan bármiféle katonai ellenállásra, arra azonban láttak lehetőséget, hogy partizán alakulatok szerveződjenek.¹⁴⁷

A nemzetőrség szervezése

Hajdú-Biharban 1956. október 27. és 31. között a megye valamennyi településén forradalmi események zajlottak le, s debreceni mintára megalakították a forradalmi bizottmányokat, elfogadták a megyei központ programját, amit néhány saját ponttal egészítették ki. A forradalom rendjét azonban biztosítani kellett. November 4-e hajnaláig Debrecenben és a

¹⁴⁶ HL B.II.258/1957. Csorba László és társai peranyaga. Gengeliczki Lajos rendőrségi vallomása a híradóezred katonatanácsának megalakulásáról.; Gengeliczki visszaemlékezése (a szerző birtokában).; ÁBTL V-150370

¹⁴⁷ *Debreceni Hírlap* 1956. október 24-november 3. közötti számai.

megyében nem voltak harci cselekmények, annak ellenére sem, hogy a szovjet hadsereg 24-én déltől Hajdú-Biharon keresztül haladt a főváros felé. A Debreceni Forradalmi Bizottmány tartott attól, hogy harcra kerül sor, ezért október 27-én elhatározta a nemzetőrség megszervezését - amelyet az első napokban polgárőrségnek hívtak -, s ugyancsak nemzetőrség létrehozására hívta fel a megye településein megalakult forradalmi bizottmányokat. Nagy Ferenc és Boér Lajos kapták meg a nemzetőrség megszervezésének feladatát, de meghatározó szerepet játszott Garab Imre is.¹⁴⁸ Igyekeztek elérni, hogy a

¹⁴⁸ HL B.II.258/1957. Csorba László és társai periratai. A Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány nemzetőrségének november 2-án kelt, Nagy Ferenc főhadnagy, parancsnok és Boér Lajos főhadnagy, parancsnok-helyettes által kiadott parancsa szervezettséget, gondosságot és felelősségérzetet tükröz: „*Bajtársak! A Forradalmi Bizottmány Karhatalmi Csoportjának megbízásából átvettük a Nemzetőr Parancsnokságot Debrecenben és Hajdú-Bihar megyében.*

A Nemzetőrség megszervezését és felszerelését megkezdtük. A Nemzetőrségbe már sok becsületes bajtárs jelentkezett szolgálatra, hogy népünk forradalmi vívmányait megvédje, őrizze és biztosítsa azoknak a fegyvertelen polgároknak a sértetlenségét, akik népünkkel együtt harcolt[ak] a forradalomban és biztosítani fogják az ország ellátását követeléseink végrehajtása után.

Bajtársak! Mint önök is tudják, felfegyverzett csoportnál, mint más csoportoknál is lenni kell fegyelemnek, mely fegyelem a forradalmi harcosok öntudatos érzésén alapul. Fegyelem nélkül nem tudjuk forradalmi népünk érdekeit védelmezni és biztosítani. Az egységes fegyelem és rend fenntartása érdekében a következőket határoztuk el:

- 1. Nemzetőrök: azok a felfegyverzett egyetemisták és diákok, akik egységekben vannak szervezve, és a fegyveres katonaság és rendőrség, akik a Szocialista Forradalomhoz csatlakoztak és a forradalmi magyar népnek ajánlották fel fegyveres szolgálatukat.*
- 2. Azok akik felajánlották szolgálatukat a Nemzetőrségnek azok tartásá magukra nézve kötelezőnek a kijelölt, valamint a választott parancsnokok parancsait.*
- 3. A kijelölt és megválasztott parancsnokok vizsgálják meg személyi állományuk összetételét és azoktól vonja [vonják] vissza a Nemzetőrigazolványt, akik erre méltatlanná váltak. Az eddig szervezett Nemzetőr egységeknél találkoztunk olyan jelenséggel, hogy már nem kíván szolgálatot teljesíteni – családi vagy egyéb okok miatt – az ilyen személyeket távolítsák el. Ezen intézkedésünk azért vált szükségessé, hogy biztosítani tudjuk Nemzetőr alegységeink egységét, fegyelmét és egységes fellépését.*
- 4. Intézkedéseink alapján a parancsnokok szervezzék meg alegységeiknél a katonai kiképzést azért, hogy nemzetőreink elsajátítsák azokat az alapvető honvédelmi ismereteket, melyek a szolgálat ellátásához, a hon védelmére feltétlenül szükség van.*
- 5. Elhelyezés és ellátás:*
- 6. GÖCS [Magyar Gördülőcsapágy Művek], elhelyezése: a készülségi csoport részére Hajnal u. 2. sz. alatti GÖCS kultúrotthonban, pihenőben lévők saját lakásukban. Egyetemisták: készülségi csoportok és pihenők az Internátusban, szervezzék meg, hogy a pihenők felé a gyors értesítés, riasztás biztosítva legyen. Járműjavító és önként jelentkezettek csoportja: a „Pavilon” laktanyában történik a készülségi csoport részére, a nem készülségi csoport lakásukon. Katonák, rendőrök saját körleteikben – laktanyák és főosztály valamint őrők. Ebédet biztosítunk a készülségi csoportok és a szolgálatot teljesítők részére a „Pavilon”*

már katonai szolgálatot teljesített, fegyverrel bánni tudók kerüljenek az új szervezetbe. A nemzetőrség első és egyben utolsó parancsa felvázolta a működés kereteit, kijelölte a körleteket, és megtörtént az önként jelentkezők felfegyverzése is. A KLTE, a mezőgazdasági akadémia, a MÁV Járműjavító Vállalat, valamint a Magyar Gördülőcsapágy Művek munkásszállója voltak az egyes nemzetőr-századok bázisai. Az üzemekben már működő üzemőrségek is betagolódtak a nemzetőrség soraiba.¹⁴⁹

A nemzetőrség szervezése és tevékenysége a megyében

A falvakban és a kisvárosokban a bizottmányok mindenütt rendbiztosítási feladattal szervezték meg a nemzetőrséget. Egy rendőri kimutatás szerint a megyei nemzetőrök száma meghaladta az 1500 főt. Felfegyverzésüket a katonai alakulatok biztosították, szakszerűen, átadás-átvételi bizonylattal. A nemzetőrségnek nagy szerepe volt abban, hogy a forradalom napjaiban nem érte sérelem az emberek magántulajdonát, értékeit. A funkcionáriusok letartóztatására csak elvétve került sor.

Garab Imre elképzelése az volt, hogy katonaviselt emberekből álló sorozóbizottság választja ki a jelentkezőket. Az október 27-én megkezdett szervezés 29-től kapott igazán lendületet. Az üzemőrségeket is ellátták fegyverekkel. Az egyetemi nemzetőrség 250 fős egységének megszervezését, amit az ifjúság diákvezére, Dede László szorgalmazott, az egyetemi katonai tanszék vállalta. A nemzetőrség teljes felfegyverzése november 1-3. között valósult meg. A dokumentumok szerint Debrecenben 560 puskát, géppisztolyt és golyószórót, valamint fegyverenként 20-30 lőszert adtak át az üzem-, illetve a nemzetőrség szervezői számára, írásban pontosan rögzítve a fegyverek átadás-átvételét. A lőszer mennyisége nyilvánvalóan nagyobb volt, hiszen a sorozatlövő fegyverekhez 20-30 lőszer nem lett volna elegendő. A fennmaradt dokumentumok alapján mintegy 65-70 üzem nemzetőrsége kapott fegyvereket.

laktanyában. A Járműjavító önkéntes készségi csoportjának napi 3-szori étkezést biztosítunk. Katonák és rendőrök étkezését alakulatai[k] biztosítsa [biztosítsák].

7. A rendőrség parancsnoksága mutassa be azt a tervet, amelyben megszervezte a város rendészeti ellenőrzését.”

¹⁴⁹ FILEP 2000: 59. A nemzetőrség szervezése

A nemzetőrség századokba szerveződött. Az egyetemi századnak 150, a Gördülőcsapágygyár munkásszállóján és a „Pavilon” laktanyában szerveződő századoknak 90-90 felfegyverzett tagja volt.

A községek forradalmi bizottmányai magalakulásuk után legfontosabb feladatuknak a rend és a nyugalom biztosítása érdekében a nemzetőrség megszervezését tekintették. Minden településen önálló egységet szerveztek. A kézfegyvereket részben a rendőrségtől, kisebb katonai egységektől, majd október végén már szervezeten a megyei forradalmi bizottmánytól kapták.¹⁶

Epilógus

November 3-án reggelre a szovjet hadsereg alakulatai körülférték Debrecen. Senki sem hagyhatta el a várost, s csak igazoltatást követően lehetett bejutni. Az esti órákban már egyértelmű volt, hogy megindul a támadás. A katonák úgy döntöttek, nem vállalják a reménytelen harcot. Garab Imre szavai szerint: „*ha megindulnak, térdre, imához!*” November 4-én hajnalban két laktanyát támadtak meg a szovjetek minden előzetes felszólítás nélkül. A Kossuth laktanyát tankágyúkkal lötték, öt katona vesztette életét,¹⁵⁰ többen közülük körleteikben aludtak. A sebesültek száma meghaladta a húszat. Debrecenben katonai ellenállásra nem került sor, ennek ellenére a beérkező harcok – nem tudni, milyen okból – elkezdtek lőni a főposta épületét, súlyos károkat okozva, s számos civil áldozatot hagyva maguk után.¹⁵¹

A forradalomban vezető szerepet játszó tisztek közül a többi közt Garab Imre, Csorba László, Nagy Ferenc, Boér Lajos, Nagy Ferenc, és Hegyesi Sándor kapott több évi börtönbüntetést. Később valamennyien kiszabadultak az amnesztia során.

A nemzetőrség ugyan nem vett részt fegyveres konfliktusban, de fontos szerepet vállalt az államvédelmi állomány leszerelésében. Néhány községben a nemzetőrök részt vettek a gyűlölt párttitkárok, tanácselnökök, begyűjtési felelősök őrizetbe vételében, s kísérték élelmiszerszállító teherautókat is Budapestre. Hajdú-Bihar megyében még erősen éltek az 1848-49-es nemzetőr

¹⁵⁰ Pataki Sándor, Bujdosó György, Kujbus János, Bartalis Sándor, Somogyi Imre

¹⁵¹ ÁBTL V-15370. A megyei monográfia valamennyi település esetében külön fejezetben foglalkozik a nemzetőrséggel. Rögzíti a nemzetőrök nevét, foglalkozását, szerepét, tetteit. Az összlétszám eszerint 1333 fő volt.

hagyományok, nem véletlen a nemzetőrség gyors megalakulása és szerveződése.

A nemzetőrök nagy része elkerülte a jogi megtorlást, keveseket állítottak bíróság elé, de az internáltak között szép számmal voltak. Többeket elbocsátották munkahelyükről, és sokáig szerepeltek a belső elhárítás a III/III-as osztálya megfigyelési listáin. Az egyetemi nemzetőr század parancsnokait egyetemi fegyelmmel sújtották.¹⁵²

¹⁵² ÁBTL V-15370. Az 1956-os forradalom résztvevőit a rendszerváltozásig figyelték, volt operatív kartonjuk, sokukra figyelő dossziét nyitottak. Megbélyegzett emberek voltak.